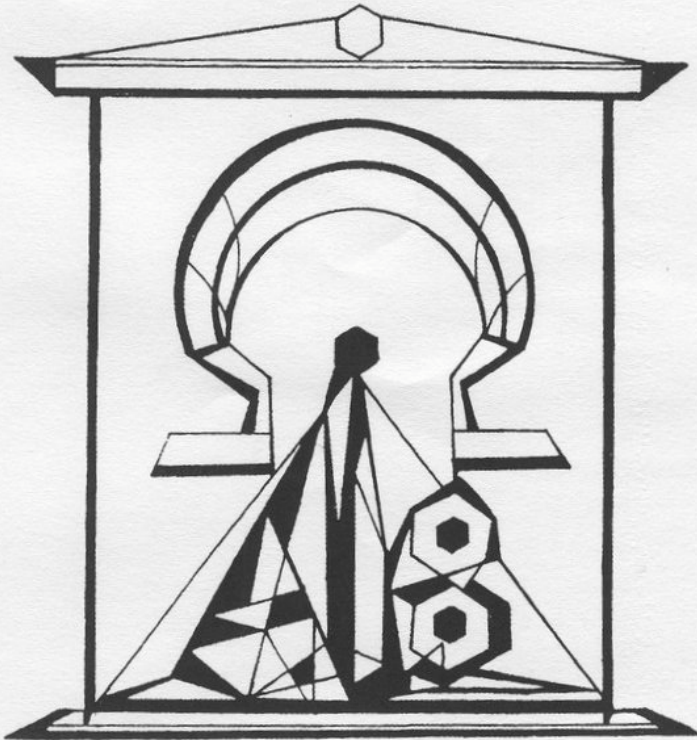

jrg. 8/ nr. 6
december 2001

G A M M A

forum over onze rol in de evolutie

STICHTING
TEILHARD DE CHARDIN

ten dienste van

'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

GAMMA is een uitgave van de Stichting Teilhard de Chardin ten dienste van 'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'. Teilhard de Chardin (1881-1955) was als denker en mysticus een bron van inspiratie vanwege zijn optimistische visie op de evolutie, waarin de mens en zijn verantwoordelijkheid centraal staan.

**DE STICHTING TEILHARD DE CHARDIN
IS GERICHT OP ONZE TOEKOMST.
ZIJ STREEFT NAAR GROEI IN BEWUSTZIJN VAN DE WAARDEN VAN DE
MENS.
DIT VANUIT EEN EVOLUTIONAIRE BENADERING VAN DE
WERKELIJKHEID IN HAAR NATUURLIJK-HARMONISCHE,
HAAR RATIONEEL-WETENSCHAPPELIJKE EN HAAR EMOTIONEEL-
MYSTIEKE DIMENSIE.**

participanten in

'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie':

- Cees Boelhouwer (em.-hoogleraar procestechnologie)
- Arend Boessenkool (geodeet)
- Ton Borsboom (r.-k theoloog; studiegroep TdC Leiden)
- Benedict Broere (kunstenaar-filosoof)
- Paula Copray (angliciste en theologe)
- Luciën Cosijns (contactman 'Interfaith Organisation' - België)
- Ben Crul (ingenieur - Whiteheadgroep Rijswijk)
- Lindy Deurvorst (vertaalster-docent Engels)
- John Elenbaas (boer en acteur)
- Aad Fokker (Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB - Woodbrookers)
- Henk Hogeboom v.B. (voorz. Stichting TdC)
- Ko Kleisen (oud-rector scholengemeenschap; Whiteheadgroep Rijswijk)
- Pieter Maris (architect-ontwerper)
- D. Meijer (gepensioneerd belastingambtenaar)
- Hans Richter (communicatietechnoloog)
- Hans Rombach (plantenfysioloog; Woodbrookers)
- Gerrit Teule (automatiseringsspecialist)
- Hans Vincent (socioloog, secretaris Erasmus Liga)
- Nike van der Wenden-Böck (secretaris studiegroep TdC Leiden)

Adres bestuur en redactie:

Stichting Teilhard de Chardin
t.a.v. Henk Hogeboom van Buggenum
Op de Wieken 5 - 1852 BS Heiloo
Tel. 072 - 5 33 26 90 - e-mail: sttdc@worldonline.nl
Internet: <http://home.worldonline.nl/~sttdc>
<http://www.teilharddechardin.nl/>

Abonnement op GAMMA

Voor Nederland: € 16,- of f 35,- m.i.v. jan. voor 6 nrs. (losse nrs. € 2,72 of f 6,-) op rek.nr. 41 38 64 952 t.n.v. Stichting Teilhard de Chardin - Heiloo - **voor België: € 16 of BF 720,-**, (losse nrs. € 2,72 of BF 125) op rek. nr. 414-3342831-53 ten name van Stichting Teilhard de Chardin, bij de KBC Bank, Gemeenteplein, 2640 MORTSEL, België.

Bij de voorplaat: Deze is een ontwerp van de kunstschilder Irena de Wit-Gersie uit Amsterdam.

Inhoud

Van de redactie		p. 03
redactie	Onze oproep na de aanslag op de Twin Towers. Kritiek van een GCWR-lid en onze reactie daarop.	p. 04-05
Sjoerd Bonting	'Nog even over Benveniste'. Artikel van Gerrit Teule in jrg. 8 nr.5p. 06-08	p. 06-07
Sjoerd Bonting	Reactie op: Paula Copray 'Als mensen over God gaan spreken' in jrg. 8 nr. 5 p. 09-11	p. 07-09
Teilhard de Chardin, P.	Bouwen aan de aarde	p. 10-30
Harrie Smeets	Het mysterie van ons bestaan	p. 32-41
Wiel Eggen	Evolutie als gedeelde <i>dijhad</i>	p. 42-47
Benedict Broere	AOS CONCREET V-E: De evolutie van de menselijke psyche	p. 48-56
	Voor u gelezen:	p. 57-61
ESSEE	G. de Purucker: De Esoterische traditie	p. 57
redactie	Naomi Klein 'No Logo'	p. 58-59
	Dr. Wayne Dyer: 'Willen is kunnen'	p. 59-60
	Mark van de Ven: Voorbij de erfzonde - de dood op z'n retour	p. 50-61
redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 62-64

ISSN: 1570-0089

Van de redactie

Over enkele dagen gedenken wij weer de geboorte van het Christuskind. Deze gebeurtenis destijds in Palestina bracht de gemoederen dusdanig in vervoring, dat er een religieuze beweging naast en uit het joodse geloof kon ontstaan, die de mensen meer dan tweeduizend jaar lang wist te inspireren en als het christendom een enorme aanhang in de wereld verkreeg. Onze tijd zet achter de historische feiten van die tijd en achter de door theologen gegeven interpretaties daarvan vele vraagtekens. Heeft het christendom daarmee zijn betekenis verloren? Volgens ons niet. Zeker niet, als we ernaar kijken met de ogen van Teilhard de Chardin. Zinvol leek het dan ook hem juist nu, rond kerstmis, zelf uitvoerig aan het woord te laten (p. 10-30).

Voor Teilhard is de geboorte van Christus in deze wereld een punt van bewustwording. Het is een fase in de evolutie, die vanaf het begin van de wereld werd voorbereid. Ze ligt in de lijn van de gelijktijdige ontwikkeling van complexiteit-bewustzijn. Alle soorten hebben die ontwikkeling met elkaar gemeen. In de mens heeft deze de hoogste graad tot nu toe bereikt. Maar... de mens is niet af. Zijn genese of wording is in volle gang. En aan die antropogenese, die menswording, heeft ook Christus deelgenomen: Het woord werd vlees. Het was het moment, waarop de ogen van velen opengingen. Het was voor hen een openbaring. Voor hen werd de antropogenese tevens een christogenese. In de navolging van Christus ligt voor hen tevens de voltooiing van hun menszijn.

Teilhard ziet Christus dus niet louter als de historische figuur van Jezus. Hij vindt hem in iedere mens aanwezig voorzover deze handelt volgens het plan van de evolutie. Dit plan is - in de woorden van Harrie Smeets (p. 31-40) - "een Mysterie: de geheimzinnige ruimte waar eindeloze reserves liggen opgeslagen om onze menselijke mogelijkheden te exploiteren en daardoor meer mens te worden" (p. 39). Christenen delen dit plan met anderen. Met hindoes, boeddhisten, moslims en ook ongelovigen. De evolutie is een gedeelde djiihad, aldus Wiel Eggen (p. 41-46).

We zien via beelden op de TV allerlei oorlogssituaties, waarin mensen zich erger gedragen dan beesten. Dieren doden alleen om zelf te overleven, mensen laten zich min of meer bewust misbruiken voor allerlei overtuigingen of vermeend eigenbelang. Hun gedrag is daarmee onmenselijk, een mens onwaardig. De richting van de evolutie verlangt samenwerking door het bevorderen van ieders unieke zijn. Een veel misbruikt woord daarvoor is 'liefde'. De redactie wenst haar lezers groei op hun weg van de antropogenese naar de christogenese, van GAMMA naar Omega. In die groei is vrede op aarde mogelijk. Laten we bouwen aan de aarde!

BIJ DE REDACTIE INGEKOMEN REACTIES - 1

Kort na de aanslag op de Twin Towers was een lid van het bestuur van onze Stichting aanwezig op het Interreligieus Beraad in de Pauluskerk in Rotterdam. Namens de daar aanwezigen verstuurden wij aan de regering en aan vertegenwoordigers van allerlei religieuze en levensbeschouwelijke organisaties de volgende reactie:

"Nederlandse groeperingen bijeen in het orgaan van het Interreligieus Beraad op 15 september in de Pauluskerk te Rotterdam dringen er bij de regeringen van de NAVO-lidstaten met klem op aan zich te bezinnen op de oorzaken van de haatgevoelens, die geresulteerd hebben in de terreuraanslagen op doelen in de VS. Dit om een heksenjacht op en de stigmatisering van bepaalde (groepen) mensen te voorkomen en een begin te maken met een effectieve oplossing voor knellende wereldproblemen als armoede, honger, werkloosheid en veiligheid."

"Dutch organizations together in the so called "Interreligious Council" on september the 15th in St. Paul's Church in Rotterdam strongly insist, that the governments of the NATO-member countries reflect on the causes of the deep feelings of hatred leading to the terrorist attacks on targets in the USA. This to avoid witch-hunting and stigmatizing people and/or communities of people, and to start finding solutions to our world problems of poverty, starvation, unemployment and safety."

Van een van onze GCWR-leden ontvingen wij per e-mail de volgende brief:

"Ik heb geen zin in een uitgebreide discussie over dit onderwerp. Toch kan ik niet nalaten mijn verontwaardiging te uiten over deze eenzijdige oproep van de groeperingen die je noemt. Natuurlijk moet er hard gewerkt worden aan de oplossing van de genoemde knellende wereldproblemen. Het lijkt echter net of daar nog een begin mee moet worden gemaakt en alsof er daarbij niet gestreefd wordt naar effectiviteit. Ik denk trouwens dat, als we de NAVO-lidstaten en hun regeringen vergelijken met de overige staten in de wereld, dat we dan niet zo boetedoenerig hoeven te doen. Er gebeurt nog te weinig, maar wel heel veel. Ik ben het er natuurlijk mee eens, dat we ons moeten bezinnen op de oorzaken van haatgevoelens (dat gebeurt trouwens al volop), maar ik vind de eenzijdigheid van de oproep ver onder de maat. Een oproep als deze over de knellende wereldproblemen kun je (terecht) op alle 365 dagen van het jaar laten uitgaan, maar, als je die oproep verbindt aan de afschuwelijke terreuraanslagen in Amerika, *vind ik het beneden peil dat er met geen woord gesproken wordt over het mensenwaardige van wat daar is aangericht!* Het lijkt wel of we weer terug zijn in de jaren zestig waarin voortdurend het eigen 'nest' werd bevuild en er nauwelijks aandacht was voor de slachtoffers van geweld. Je kent me genoeg om te weten dat ik niet pleit voor wraakacties, maar, zwijgen over het misdadige grenst aan gevaarlijke verblindheid. Heeft het Interreligieus Beraad niets beters te doen? Een

andere, minder eenzijdig gerichte bezinning zou meer op zijn plaats geweest zijn. Jammer van deze gemiste kans." (*cursieve tekst van onze redactie!*)

De briefschrijver verwijt ons, dat wij met geen woord onze afschuw over de aanslag in het communiqué hebben geuit. Onze woorden schoten daar inderdaad tekort. We gingen ervan uit, dat in het spreken over 'terreur'aanslagen en 'haat-gevoelens' onze afschuw zou doorklinken. Nu, twee maanden verder, lezen we op 10-11 in *Trouw* als commentaar op de voorpagina *Nu of nooit voor de WTO*:

"Dezer dagen confereert de WTO in het oliestaatje Katar. Er zullen nu spijkers met koppen moeten worden geslagen, zo niet, dan kunnen we het voor de komende decennia wel vergeten. Dan zit er voor de rijke landen weinig anders op dan hun bevoorrechte positie op een tamelijk egoïstische manier te verdedigen en het vanuit hun vesting op te nemen tegen de rest van de wereld. Zo'n mislukking zou een regelrechte ramp zijn. De elfde september markeert niet alleen het moment waarop het westen zich bewust is geworden van de eigen kwetsbaarheid, op die dag bleek ook dat onze rijkdom en welvaart de oorzaak zijn van het ressentiment en de regelrechte wraakgevoelens. Niet voor niets werden de torens getroffen van het wereldhandelscentrum. Die weerzinwekkende daad rechtvaardigt een 'oorlog' tegen het terrorisme. Maar evenzogoed is het ook een gebeurtenis die ons dient aan te sporen om ernst te maken met de bestrijding van de armoede en uitzichtloosheid in de rest van de wereld. De wereldbank heeft uitgerekend dat het afbreken van tolmuren en handelsbarrières tot gevolg heeft dat de wereld in 2015 meer dan driehonderd (!) miljoen armen minder zal tellen." (*enigszins ingekort - red.*)

De hier verkondigde mening sluit geheel aan bij de oproep van het IB op 15 september. Van alle kanten is sindsdien in de media de ramp op 11 september belicht. Van Teilhard de Chardin verscheen in 1958 als "Construire la Terre" een in dit opzicht relevante bundel artikelen. Wij vertaalden deze in het Nederlands en plaatsten de tekst vervolgens (ook in het Engels, Duits, Russisch) op onze website. Als natuurkundige ziet Teilhard rampen als explosies als gevolg van opgevoerde druk. Zij maken de weg vrij voor bewustwording. Het negatieve is bij hem onlosmakelijk met het positieve verbonden. Zoals ook het kwade en het goede in de mens(heid) doorengemengd zijn. Het besef groeit dat de strijd tegen het kwaad in onszelf - wat moslims de 'grote djihad' noemen - niet met geweld moet worden gevoerd. Daarom sloot onze stichting zich aan bij het 'Platform tegen de Nieuwe Oorlog'. Maar ook publiceren we de recensie op een boek als dat van Naomi Klein 'No Logo', dat een aantal misstanden in onze wereldhandel en economie goed op een rijtje zet. Door de anti-globalisten is deze journalist te sprekbuis uitgeroepen. Deels ten onrechte. Zij pleit voor een altruïstischer vorm van wereldhandel. Zowel in deze *GAMMA* als op onze website besteden we ook aandacht aan de convergentie van religies. De periode dat we dachten alleen de waarheid in pacht te hebben, ligt achter ons. De strijd tegen het kwaad gaat allen aan: christenen zowel als moslims, hindoes, boeddhisten, baha'i-gelovigen, humanisten, enz. enz.

INGEKOMEN REACTIES OP GAMMA - 2

'Nog even over Benveniste' in jrg. 8 nr.5 p. 08-10. Antwoord aan Gerrit Teule van Sjoerd L. Bonting

Gerrit Teule verdedigt Benveniste tegen mijn kritiek in jrg. 8 nr.5, p. 05 en roept daarbij in herinnering de door deze laatste eerder geponeerde hypothese over het 'geheugen' van water. Bij steeds verdere verdunning van een waterige oplossing totdat 'van de opgeloste stof zelf geen molecuultje meer te vinden is' zou er toch nog een 'impressie' van die stof in het water blijven hangen. Toen wist ik ineens weer waar ik de naam Benveniste eerder gehoord had. Ik herinnerde me weer dat over het 'geheugen van water' destijds een stevige discussie is gevoerd in *Nature*. Meerderheidsconclusie van de wetenschappelijke gemeenschap was tenslotte dat dit wetenschappelijk (fysisch en chemisch) onzin is. In principe zou de stof steeds aanwezig blijven, zij het in steeds lagere en tenslotte onmeetbare concentratie. Er treden echter oppervlakteverschijnselen op, zoals adsorptie aan de wand van het vat waarin de oplossing 'tussen elke verdunning terdege werd geschud'. Op welke wijze en op welke gronden en wat precies de vier 'bevestigende' onderzoeken bevestigd zouden hebben is mij niet bekend. Daarover durf ik dus geen oordeel te hebben. Feit is echter dat na de discussie in *Nature* de hele zaak weer vergeten is en de wetenschap deze koene hypothese terzijde gelegd heeft, zoals ook gebeurd is met de zgn. 'koude kernfusie'.

Gerrit Teule concludeert uit deze geschiedenis: *Voor veel biochemici en farmacologen is en blijft hij (Benveniste) besmet, een uitgestotene, waarmee je je beter niet kunt afgeven op straffe van een breuk in je carrière.* Tegen deze conclusie wil ik protesteren. Dit en de drie alinea's op p. 09-10 zijn een unfaire voorstelling van zaken. Toen ik destijds in de wetenschappelijke pers las over de ideeën van Benveniste over het geheugen van water, heb ik mijn onderzoek niet gewijzigd. Niet uit angst voor mijn carrière, maar op grond van de volgende overwegingen. Vele in de cel werkzame stoffen komen in zeer lage concentratie (berekend op totaal watergehalte) voor. Echter, de cel bevat vele structuren (kern, mitochondriën, endoplasmatisch reticulum, cytoskelet etc.), waaraan zulke stoffen zich kunnen binden. Hun locale 'concentratie' is dus veel hoger. Veelal zijn ze gebonden aan specifieke receptoren, via welke ze hun werkzaamheid uitoefenen. Er was dus geen reden om mijn onderzoek te richten op een 'geheugen' van water in een oneindig verdunde oplossing van een bepaald agens. Geen subsidiegever, geen industrie beïnvloedde mijn beslissing. En zo gaat het in vrijwel al het academisch onderzoek.

Gerrit Teule suggereert dat onderzoek over de vermeende electromagnetische communicatie tussen cellen wordt tegengewerkt door de telecommunicatie-industrie. Feit is dat over de mogelijke schadelijke werking van hoogspannings-

leidingen en mobiele telefoons veel onderzoek verricht is, zowel bekostigd door de industrie als door overheden. Dit is echter het type vraagstuk waarbij nooit een absoluut 'neen' geleverd kan worden, maar slechts een statistische uitspraak als 'beneden zus en zo dosering is geen effect te constateren'.

Gerrit Teule spreekt over 'het Grote Geld' en het 'lysenkoïsme' en zegt dan: "*nu is het zo dat je bij iedereen die zijn mond opendoet over met name electromagnetische straling meteen een paar vragen moet stellen. Wie betaalt deze persoon? Waar komt het onderzoek vandaan? Hoe onafhankelijk is de instelling, waar hij of zij werkt?*" Die vragen mag hij stellen, maar laat hij dan ook het antwoord zoeken en dat vermelden. Door alleen de vragen stellen maakt hij zich schuldig aan onverantwoorde stemmingmakerij. Daardoor voelen wij - ikzelf en mijn collega-wetenschappers - ons aangetast in onze integriteit.

Het ging in deze discussie om een puur wetenschappelijke vraag, waarop ik geantwoord heb: over de onderlinge beïnvloeding van cellen geeft de receptortheorie bevredigende antwoorden, die door de wetenschappelijke gemeenschap worden aanvaard en die praktisch toegepast worden voor medische doeleinden. Daarentegen zijn voor de hypothese van Benveniste voorzover mij bekend geen eenduidige experimentele bewijzen aangevoerd. Dus is dit vooralsnog wetenschappelijke onzin. Zijn vergelijking met het docking van ruimtevoertuigen is geen bewijs.

INGEKOMEN REACTIES OP GAMMA - 3

Paula Copray: 'Als mensen over God gaan spreken' in jrg. 8 nr. 5 p. 11-13
Sjoerd Bonting

Whitehead verstaat onder 'dogma' een onveranderlijke waarheid. En dat zegt hij niet uit instemming, maar uit afkeer. Voor mij is een dogma kort en goed een leerstelling, wellicht met groot gezag en van eerbiedwaardige ouderdom, maar geen 'onveranderlijke waarheid'. Als anglicaan ken ik geen onfeilbaar leergezag, maar baseer ik me op de driepoot Bijbel, Credo's en Rede, waarbij ik de rede mag en behoort te gebruiken bij de interpretatie van de beide eerste.

'God is schepper' is uitgangspunt van Bijbel en Credo's. Je moet dus wel met heel sterke argumenten komen om dit te ontkennen. Als redelijk en wetenschappelijk denkend mens constateer ik: 1. De moderne kosmologie kan geen verklaring bieden voor het optreden van de oerknal; 2. De veelvoudige contingentie van de kosmologische en biologische evolutie maakt het redelijker om een schepper aan te nemen dan om de huidige kosmos aan 'toeval' toe te schrijven.(1) Maar daaraan voeg ik toe: mocht de fysische theorie tot een verklaring van de oerknal komen, dan moet ik mijn geloof aan een schepper heroverwegen.

Nergens heb ik ooit gesteld: *God als schepper is klaar met de schepping. Het werk is af.* Integendeel, ik leid uit de bijbelse en natuurwetenschappelijke gegevens af dat er een voortgaande schepping (*creatio continua*) is. (2) Dit is een van de drie kernpunten van mijn chaostheologie. Evenmin begrijp ik waarop Paula Copray haar conclusie baseert: *Bonting heeft groter waardering voor zijn dan voor worden. Voor hem is zijn het eeuwige, het onveranderlijke. Worden is voor hem iets van minder allooï, veranderen onvolmaakter dan niet veranderen en in de tijd zijn is van minder belang dan erbuiten, erboven staan.* Die conclusie is absoluut ongegrond. Als biochemicus ben ik voortdurend bezig met verandering, worden. Zolang we leven, zijn wij en alle processen in onze cellen aan voortdurende veranderingen onderhevig. Zodra de duizenden enzymatische processen in onze cellen stoppen, eindigt ons leven. In mijn theologiseren neem ik zeker geen diametraal tegenovergestelde positie in, zoals moge blijken uit mijn nadruk op *creatio continua*. Maar ik leg ook nadruk op de initiële schepping (*creatio originalis*), waarin volgens de kosmologie het volledige raamwerk (tijd, ruimte, energie, fundamentele krachten, elementaire deeltjes) ontstond waarin de gehele kosmische en biologische evolutie in principe gegeven was.

De procestheologen erkennen de *creatio continua*, maar niet de *creatio originalis*, zonder welke de eerste niet had kunnen plaatsvinden. Zij gebruiken het merkwaardige argument: *Whatever God wills can be brought about immediately. Why, then, take over four billion years to get to the more valuable creatures, if they could have been created at once?*(3) En op basis van deze wankelende redenering verwerpen zij de idee van God als een *Controlling Power*, en op grond daarvan ook *creatio ex nihilo*.

Paula Copray schrijft: *Daar Whitehead wilde blijven geloven in een goede God, liet hij de idee van een almachtige God, die alles, ook het kwaad geschapen had, varen.* Whitehead loste dit probleem op door God een kopje kleiner te maken (geen *Controlling Power*, niet almachtig), want dan kon God het niet helpen. Maar dan gaat hij dwars tegen de leer van de drie monotheïstische godsdiensten in, dwars tegen de bijbelse verkondiging van een transcendente, almachtige Schepper. Daarvoor moet je dan wel heel goede argumenten leveren. Een andere verklaring bied ik in mijn chaostheologie, nl. het kwaad als voortkomend uit de restchaos.(4)

Hoewel Paula Copray terecht stelt dat al onze godsbeelden mensenpraat zijn, toch is ze enthousiast over het godsbeeld van Whitehead: een God die moet veranderen, want anders verstart of sterft hij net als wij mensen, een God die de mens nodig heeft zoals wij mensen elkaar nodig hebben, een democratische God zoals wij mensen naar een democratische samenleving streven. Maar dat zijn puur op de mens gebaseerde, en dus eenzijdige godsbeelden. Daarin proef ik de verleiding in Gen.3, de eeuwige neiging van de mens om gelijk aan God te willen zijn.

Als wij als schepsel spreken over God als Schepper, dan spreken wij over de geheel Andere die boven en buiten zijn schepping staat, die we niet kunnen vatten in begrippen als 'zijn' en 'worden'. Daarom geldt ook niet de redenatie dat 'de eeuwige, onveranderlijke God geen behoefte aan mensen kan hebben.' Het Genesisverhaal vertelt ons over de God die ons schiep als zijn beelddraggers, d.w.z. met wie hij kan communiceren, met wie hij een liefdesrelatie onderhoudt, zoals we vooral in het Nieuwe Testament zien in persoon en werken van Jezus Christus. Wij kunnen wel ervaren dat wij God nodig hebben, maar we moeten ons niet vermeten om te spreken over de 'behoefte' van God. We moeten ons tevredenstellen met het geloof dat God het initiatief nam en neemt, ons doet ontstaan, en bestaan en ons tenslotte zal opnemen in het eeuwigheidsleven van zijn voltooide schepping.

Noten

- 1) Sjoerd L. Bonting, *Mens, Chaos, Verzoening*, Kok, Kampen, 1998, hfdst.2, met name p.40-41.
- 2) Sjoerd L. Bonting, ref. 1, p. 18-19, 25-28.
- 3) John B. Cobb, Jr. and David R. Griffin, *Process Theology, an Introductory*
- 4) *Exposition*, Westminster Press, Philadelphia, 1976, p. 63-68. Sjoerd L. Bonting, ref. 1, p. 51-68, met name p. 62-65

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN:

BOUWEN AAN DE AARDE¹

Vertaling Henk Hogeboom van Buggenum

Inleiding

De ernst van deze tijd is voor ons de aanleiding om de volgende selectie teksten te publiceren. We lopen daarmee vooruit op de uitgave van zijn volledig werk, waarin de toekomst van de mens en de menselijke energie centraal staan.

Door zijn scherpe geest en zijn open hart voor de wereld was het Teilhard als geleerde en als mens vanaf 1937 duidelijk geworden, dat de destructieve krachten toenemen en de toekomst van de planeet bedreigen. Hij riep dan ook de mensen op om gezamenlijk de handen aan de ploeg te slaan en een wereldstaat te bouwen. Gegeven de rijkdom aan verschillen tussen de rassen of - zoals hij deze noemde - 'de natuurlijke menselijke eenheden' kan de harmonie op Aarde verwezenlijkt worden als men deze over en weer erkent en zich ten nutte maakt. En hij gaf aan allen de raad: Blijf trouw aan de weg, die je bent ingeslagen, maar streef er wèl naar die steeds bewuster en met meer liefde voor elkaar te volgen. Zij die elkaar ontmoeten, zullen merken dat zij langs verschillende wegen eenzelfde top hebben bereikt. "Want op een hoger niveau komt alles samen!"

Zoals cellen en organellen er in hun groei naar streven een levend wezen te vormen en daarin tenslotte hun voltooiing vinden, zo moeten individuen en volkeren in hun ontwikkeling de eenheid van het mensdom in het oog houden. Immers, zij zijn geroepen deze eenheid tot stand te brengen teneinde het leven in al zijn volheid te kunnen genieten.

Daarom is er in alle landen - hoewel er velen zijn die dit wellicht nog niet zien - sprake van een nieuwe wil tot leven, waardoor iedereen wordt aangestoken. Het is alleen te hopen, dat zij niet bezwijken voor de verleiding om bij die ontwikkeling alleen aan zichzelf te denken. Dat zou dodelijk zijn. Immers, pas in de voltooiing van het totaal komen de vermogens geheel tot hun recht:

¹ Dit stuk is de eerste vertaling in het Nederlands van het boekje 'Construire la Terre', dat in 1958 bij Éditions du Seuil door Max Begouën werd uitgegeven en voorzien van een voorwoord. In dit boekje staan tevens de Engelse, Duitse, Russische en Arabische vertalingen van deze tekst. Men vindt alle versies - behalve de Franse en Arabische - ook op onze website: ><http://www.teilhardchardin.com>< Het stuk leek ons gezien de oorlogsdreiging in de wereld bijzonder actueel, al is het dan geschreven vóór 1945, toen tegenstellingen als democratie, communisme en fascisme domineerden, terwijl nu eerder een botsing tussen culturen en religies als christendom, jodendom en islam plaatsvindt.

" Het tijdperk van de natiestaten is voorbij. Thans moeten wij, als wij niet tegronde willen gaan, bouwen aan de aarde."

Daarom geen vijandige blokvorming meer, die de krachten van de verwoesting tot een paradoxale omvang brengt. Nee, een universele samenwerking, gedragen door het hartstochtelijke verlangen naar de vorming van een menswaardige wereld. Ons toekomstbeeld heeft geen atoombommen nodig om haar waarde veilig te stellen. Wat erop aankomt is onze dynamiek. Teilhard de Chardin wist, dat er boven de stervende ideologieën een wereldbeschouwing van onvergelykbare diepgang en kracht uitstijgt. Deze was het, waarnaar hij van ganser harte leefde en waarvoor hij zijn liefde met ons wilde delen.

Als sociale en etnische groeperingen vanuit hun tragische en ook ons kwellende omstandigheden slechts eisen zouden weten te stellen, zou dat een bewijs zijn voor hun onvermogen. De liefde als hoogste vorm van energie stelt geen eisen; ze houdt het oog gericht op de toekomst. Ze geeft de mens de ruimte, die hem toekomt. Niets kan haar ervan weerhouden de mens te verheffen door de Aarde te vervolmaken en haar luchten te zuiveren. Ook al zijn de volkeren innerlijk door strijd verdeeld, toch belichamen zij reeds de nieuwe wereld. Wij moeten onszelf bewust worden van de luisterrijke toekomst die ons wacht, in alle rust onze geesteskracht daarop concentreren en overal mensen vormen die eerst in eigen land en vervolgens aan het hoofd van de naties de mensheid naar haar ware bestemming zullen voeren .

Laten wij de voorhoede vormen voor dit leger van de menselijke vooruitgang! Laten we gehoor geven aan de oproep op de volgende bladzijden, uit naam van de man, aan wie zich de luister van de humane Aarde als mogelijkheid onthulde toen hij manmoedig zijn hoogtepunt in het leven bereikt had. Max H. Bégouën

LATEN WE DE MENSHEID REDDEN²

We moeten gaan beseffen, dat de mensheid thans in een periode van totale transformatie gekomen is, zoals zij die vermoedelijk nog nooit eerder heeft gekend. Het kwaad, waaronder wij lijden, heeft zijn wortels al in de diepste lagen van het aardse denken. In de structuur van het menselijk bewustzijn als zodanig rommelt het nu. De manier van leven verandert. Bij zulke ingrijpende veranderingen of - liever gezegd - onder de druk daarvan kan niemand zich afzijdig houden. Maar, hoe kunnen we het overzicht bewaren, de heldere blik houden in de beweging, die ons meesleept? Alle reacties, die diep in ons worden opgeroepen door de huidige gebeurtenissen, moeten wel berusten op een sterk geloof in de

² Deze tekst werd door Teilhard de Chardin geschreven in Peking op 11 november 1936,

bestemming van de mens, of dit geloof als het al aanwezig is, bestendigen. Het is te makkelijk om werkeloos toe te zien en alleen maar over het verval van de beschaving of de komende ondergang van de wereld te praten. Dit defaitisme (of het nu een kwestie van karakter of aanleg is of alleen maar een pose) lijkt mij het gevaarlijkste wat onze huidige generatie ter navolging wordt voorgehouden. Defaitisme maakt altijd ziek en leidt nergens toe. Is het mogelijk om te bewijzen dat het ook tegen elke logica indruist? Ik denk van wel.

Voor diegene, die thans de wetenschappelijk vastgestelde feiten kan overzien, is de mensheid niet meer een toevallig verschijnsel, dat hier op een van de kleinste sterren uit het firmament zo maar is opgedoken. Ze vormt voorzover wij kunnen waarnemen de meest volmaakte manifestatie van datgene, waarop de hele beweging van de materie en het leven gericht was. Is het nodig te benadrukken hoezeer het besef van deze bedoelde continuïteit van het scheppingsproces ons geloof verrijkt? De mens is een voltooid prototype en zijn staat van volmaaktheid legt getuigenis af van eerdere experimenten. Men kan hem vergelijken met de laatste steen van een gebouw waar alle architectonische lijnen van het geheel naartoe wijzen. In dit licht wordt hem pas goed duidelijk dat hij met recht aanspraak kan maken op de waardigheid van koning in het universum.

De oude antropocentrische opvatting van de mens als geometrisch en statisch middelpunt van het universum is in tegenspraak met de mening, dat het 'verschijnsel mens' kenmerkend is voor het kosmische verschijnsel. Die laatste opvatting heeft een morele draagwijdte die we in de verste verte niet kunnen overzien. Immers, op grond van deze zienswijze krijgt het werk dat wij verrichten - of liever dat via ons wordt verricht - een andere waarde en de garantie van duurzaamheid. Wat we thans meemaken is een vooruitgangscrisis. Wij kunnen het geloven, en we moeten het ook: *wij boeken vooruitgang!*. Maar waar stevenen wij op af? Of, om de vraag meer toe te spitsen: Wat speelt er zich werkelijk in de diepten van de totale mensheid af? We boeken vooruitgang, dat is duidelijk. Waarom echter al die chaotische toestanden om ons heen?

Drie invloedrijke krachten botsen op elkaar en strijden om het bezit van de Aarde: democratie, communisme, fascisme. Waar komt de kracht van deze drie stromingen vandaan? En waarom bevechten ze elkaar zo onbarmhartig? In elk van de drie bewegingen afzonderlijk die tegenover elkaar staan, herkent men duidelijk - al lijkt het beeld ook nog onvolledig - de drie aspiraties die voor het geloof in de toekomst kenmerkend zijn: een hartstochtelijk verlangen naar het toekomstige, een passie voor het universele en een passie voor het persoonlijke. Maar alle drie deze passies worden in die bewegingen nog verkeerd of maar half begrepen. Het is deze drievoudige krachtbron, die de menselijke energieën rondom ons op spanning en vijandschap gericht houdt.

Voor wat betreft de democratie is de situatie duidelijk. Twee logisch met elkaar verbonden instellingsfouten verzwakken en vertroebelen de democratische blik op de wereld. Namelijk haar personalisme enerzijds en haar universalisme anderzijds. De mens als deel van een sociaal geheel bereikt zijn volledige uniciteit en waarde alleen in een totaliteit, waarin hij zich kan onderscheiden. Omdat de democratie dit niet heeft onderkend, is ze gaan emanciperen in plaats van bevrijden. Iedere cel heeft zich gerechtigd gevoeld zichzelf als centrum te manifesteren, alleen al omdat dit in de praktijk gewoon mogelijk was. Vandaar de door feiten aangetoonde funeste verspreiding van de verkeerde intellectuele en sociaal-liberale opvattingen. Vandaar ook de rampzalige egalitaire ideeën die elke serieuze opbouw van een nieuwe Aarde in gevaar brengen. Door de leiding van de vooruitgang over te geven aan het volk lijkt de democratie recht te doen aan het idee van de totaliteit. In werkelijkheid maakt ze daarvan echter een karikatuur. Het ware universalisme pretendeert wel zonder uitsluiting de synthese te bevorderen van alle initiatieven, alle waarden, alle - ook de meest bescheiden - vermogens. In wezen echter is het organisch en hiërarchisch. Omdat de democratie individualisme en personalisme, massa en totaliteit verwisselde en omdat ze de mensenmassa opdeelde en nivelleerde, loopt ze gevaar de door haar gewekte hoop op een menswaardige toekomst de bodem in te slaan. Daarom is het haar overkomen, dat zich ter linkerzijde het communisme van haar verwijderde en dat zich ter rechterzijde allerlei vormen van fascisme tegen haar keerden.

Het communisme heeft, zeker in het begin, hartstochtelijk geloofd in een universeel menselijk organisme. De aantrekkingskracht, die het Russische neo-marxisme op zijn elite uitoefent, bestaat niet zozeer in zijn humanitaire evangelie als in zijn visioen van een totalitaire, met de kosmische krachten van de materie nauw verbonden beschaving. De ware naam van het communisme zou eigenlijk 'terrenisme' moeten zijn, de partij van het Aardse. Helaas komt ook hier het menselijk ideaal gebrekkig en vervormd naar voren. In zijn te heftige reactie tegen het anarchistische liberalisme van de democratie gaat het communisme tot aan de principiële onderdrukking van de persoon en maakt ze de mens tot een termiet. Anderzijds heeft het zich in zijn onbezonnen bewondering voor de tastbare krachten van het universum beroofd van elke hoop op een mogelijk geestelijke metamorfose van het universum. Daarom zag zich het verschijnsel mens (dat wezenlijk bepaald wordt door de ontwikkeling van het denken) beperkt tot de mechanische ontwikkeling van een collectiviteit zonder ziel. De materie heeft de geest afgedekt. Een pseudo-determinisme heeft de liefde gedood. Geen personalisme, en daarom een beperking of zelfs een verkeerde voorstelling van de toekomstmogelijkheden: bijgevolg de ondermijning van de mogelijkheid, ja zelfs van het begrip universalisme. Dat zijn - erger nog dan de ingrijpende economische veranderingen - de gevaren van het bolsjewisme.

Ongetwijfeld is de fascistische beweging voor het grootste deel voortgekomen uit een beweging tegen de zogenaamde revolutionaire ideeën. Deze oorsprong

verklaart de compromitterende steun, die ze voortdurend van de kant van talrijke individuen heeft gevonden, die (om verschillende redenen van een intellectueel en sociaal conservatisme) er belang bij hadden niet in de toekomst van de mens te geloven. Maar starheid wekt geen passie op - en het fascisme ontbreekt het niet aan bezieling. Het staat open voor de toekomst. Het bezit de eierzucht, omvangrijke, organische eenheden onder zijn heerschappij te bundelen. Helaas is het interessegebied ervan te beperkt. De beslissende transformatie van de mensheid en de onweerstaanbare materiële bindingen, die de beschaving reeds naar het stadium van het internationalisme hebben geleid, wil het fascisme kennelijk niet ter kennis nemen. Hardnekkig houdt het eraan vast, de thans levende wereld te beoordelen en in te richten naar de maatstaven van lang vervlogen tijden. Het plaatst het ras boven de mensheid; het wil aan zijn volk een ziel geven, maar maakt zich geen zorgen om de ontzielde wereld. Het stevent af op de toekomst en hoopt daar vormen van de beschaving terug te vinden, die voor altijd zijn verdwenen.

Deze krachten die elkaar rondom ons bevechten, hebben niet alleen een destructief karakter, ze bevatten ieder voor zich ook positieve componenten. Juist daardoor convergeren ze op geheimzinnige wijze naar een opvatting van de toekomst die ze alle gemeenschappelijk hebben. Wat zich in elk van deze stromingen handhaaft en wil laten zien, is de wereld zelf. Het zijn de barensweeën en niet de symptomen van een naderende dood. Het is wezenlijke verwantschap en niet definitieve haat.

Dat moet men achter de stromingen en stormen hebben gezien om te weten, hoe men moet sturen om zichzelf te redden. Hoe kan men alle positieve waarden van de cultuur in een totaliteit verenigen, die de individuele waarden hooghoudt? Hoe doet men die hoogste vorm van hartstocht ontvlammen, waarin het democratische gevoel voor de rechten van de mens, de communistische opvattingen van de vermogens van de materie en het fascistische ideaal van de georganiseerde eliten weer in een nieuwe synthese zouden zijn opgenomen en vervolmaakt?

In wezen zijn de mensen onbevredigd, hoewel een zeker enthousiasme velen naar het politieke en sociale bedrijf van alledag toetrekt. Als men een echt progressief gezinde geest in een rechtspolitieke of linkspolitieke partij tegenkomt, dan geeft hij toe, dat hij door ieder van de bestaande bewegingen ten dele wordt teleurgesteld. Men sluit zich bij de een of andere partij aan, omdat men immers een keuze moet maken, als men wil handelen. Maar ieder voelt zichzelf in de door hem ingenomen positie in feite gehandicapt, geschonden, verontwaardigd. Allen wensen ze meer ruimte, meer begrip, meer schoonheid.

In de schijnbaar vijandige massa's die elkaar bestrijden, zijn er overal verspreide elementen, die slechts wachten op een plotselinge gebeurtenis om zich te oriënteren en te verenigen. Zodra de juiste straal op deze stofwolk valt - het signaal voor reflectie op de innerlijke structuur - dan zullen wij zien hoe de levende atomen elkaar los van alle conventionele etiketten en grenzen heen gaan

zoeken, elkaar vinden en zich organiseren. Uit naam van de gerechtigheid en van de mensen-rechten zijn eertijds onze vaders het grote avontuur tegemoetgegaan. Wij, voor wie de moderne wetenschap alle ruimten en tijden opent, waar onze vaders niet over konden dromen, wij mogen ons streven niet beperken tot die middelmatige dimensies, die destijds voldoende waren om hun geestdrift te wekken.

Daarom is onze tijd het sektarisme moe, dat de menselijke sympathie opsluit achter muren die scheiden. Wij stikken in de wervelwind van de partijen. Geef ons lucht! Laten we ons verenigen! Geen politieke tegenstellingen, maar één algemeen front voor de menselijke vooruitgang...

Dat democraten, communisten, fascisten zich mogen verzetten tegen datgene wat in hun systemen een doodlopende weg en slechts beperkend is! Mogen zij besef krijgen voor het positieve in datgene waarvoor zij warmlopen: de nieuwe geest zal dan onmiddellijk op heel natuurlijke wijze alles wat uitsluit (het exclusieve) opblazen en zich ervan bevrijden als uit een gevangenis. De drie stromingen zullen zover komen, dat ze iets gemeenschappelijk gaan ontwerpen en zo de weg bereiden voor de geestelijke toekomst van de wereld. Eerst zal er slechts een betrekkelijke overeenstemming zijn; maar deze zal absoluut worden, zodra de hele wereld tenslotte eensgezind erkent, dat het de taak is van de mens om alles, wat tot de Aarde hoort, te construeren en te leiden...Als de mensheid, na duizenden jaren innerlijk in strijd met zichzelf heeft geleefd, deze trap in haar ontwikkeling bereikt, dan zal ze, met het volle gewicht van haar massa haar koers op vooruit zetten.

Een front van de mensheid, zal men tegenwerpen, heeft uiteindelijk om haar plaats in het heden te bepalen een 'antagonist' nodig, tegen wie ze zich kan afzetten. Ik persoonlijk geloof niet dat de drang tot zelfbehoud en de angst noodzakelijk zijn voor ons functioneren. Niet de afgrijselijke angst voor de ondergang, maar de wil tot leven heeft de mens ertoe gebracht de natuur te onderzoeken, de ether te veroveren en het luchtruim te doorklieven. De magneet, waarvan men beweert dat de aantrekkende en reinigende kracht onze energieën beïnvloedt en waarvan de steeds groeiende overvloed tegenwoordig verspild wordt in nutteloze botsingen en geraffineerde perversies, deze magneet zou ik tenslotte willen verplaatsen naar de trapsgewijze manifestatie van iets aboluuts, waarvan de rijke volkomenheid, waardevoller dan goud en van groter aantrekkelijkheid dan alle schoonheid, voor de volwassen geworden mens de graal en het eldorado zou kunnen zijn, waarvan eertijds de avonturiers hebben gedroomd: iets wat tastbaar is en zo prachtig, dat je je leven zou willen opofferen om het te bezitten.

Daarom zou een geestelijke voorhoede van de mensheid, als zij zich zou beginnen te vormen, niet alleen ingenieurs nodig hebben om met behulp van de natuurlijke rijkdommen de infrastructuur op te zetten, maar ook andere 'technici', wier enige taak erin zou bestaan de concrete en hogere doelen te definiëren en bekend te

maken, waarop de inspanningen van de menselijke activiteit zich moeten concentreren. Tot dusver hebben we ons terecht beijverd om de geheimen te ontrafelen die verborgen liggen in het oneindig grote en het oneindig kleine van de materie. Maar voor de toekomst zou het bestuderen van de stromingen en aantrekkingskrachten van de *psychische natuur* veel belangrijker zijn: een energetica van de geest. Als we er de noodzaak van inzien om de eenheid van de wereld tot stand te brengen, zullen we tenslotte merken, dat de wetenschap in haar vage drang niets anders tot gevolg heeft dan de ontdekking van God.

De huidige mensheid loopt gevaar dat deel van haar bewustzijn, dat door de voortgang van het levensproces reeds is gewekt, te laten opslokken door een tweederangs materialisme, door het filosofische determinisme en de sociale mechanismen. Daartegenover geeft het christendom nadrukkelijk voorrang aan het ik-bewuste, dat wil zeggen het persoonlijke denken. Het brengt dat op de meest effectieve wijze tot uiting: niet alleen door theoretisch via zijn leer de mogelijkheid van een gecentreerd en toch universeel bewustzijn te bepleiten, maar nog veel meer door met zijn mystiek het begrip en in zekere zin de directe intuïtie van dit totale centrum van convergentie door te geven en te verdiepen. Wie niet gelovig is, maar wel begrijpt dat de wereld biologisch van aard is, moet tegenwoordig op zijn minst toegeven, dat de figuur van Christus (niet alleen zoals deze in een boek is beschreven, maar zoals hij zich concreet in het christelijk bewustzijn verwerkelijk) tot nu toe de beste benadering van een definitief en totaal objectief doel voorstelt, een doel, waarop alle menselijke inspanningen zich onvermoeibaar en feilloos zouden kunnen richten.

DE GEEST VAN DE AARDE³

De uitdrukking 'gevoel voor de Aarde' geeft aan hoe hartstochtelijk wij allen betrokken zijn bij een gemeenschappelijke bestemming, die ons ertoe drijft om er in ons denken voortdurend mee bezig te zijn. In principe is er niets natuurlijker en daarom van meer gewicht dan dit gevoel. In feite echter zou niets zich later hebben kunnen ontwikkelen. Immers, om er heel duidelijk greep op te krijgen, is het nodig dat ons bewustzijn uitgroeit boven de steeds grotere (en toch nog te nauwe) kringen van ieders familie, vaderland, etnische groepering, en eindelijk ontdekt, dat de echt natuurlijke en werkelijke eenheid van de mensen de Geest van de Aarde is.

De opeenvolgende ontdekkingen, die in de loop van een eeuw de mensen van onze tijd keer op keer allereerst de diepten en de betekenis van het begrip 'duur' openbaarden, vervolgens de grenzeloze mogelijkheden van de materie en tenslotte de kracht van de maatschappijvorming, deze ontdekkingen hebben bewerkstelligd dat onze psychologie schijnbaar een andere richting op ging. We zien een nieuwe

³ Deze tekst schreef Teilhard de Chardin in 1931 in het gebied rond de Stille Zuidzee.

dadendrang, die alles wat er zich tot nu toe aan kinderlijke vergissingen op de Aarde heeft voorgedaan, in haar overwinningsroes wil wegvegen en omvormen. Door hun heilzame werking worden net op tijd de vrijgemaakte krachten van de liefde, de slapende krachten van een menselijke vereniging en de aarzelende krachten van het wetenschappelijk onderzoek 'gecontroleerd', gewekt en gericht.

a) De liefde

De liefde is de meeste algemene, de meest krachtige en de meest geheimzinnige kosmische energie. Vanuit het gezichtspunt van de geestelijke ontwikkeling kunnen we deze merkwaardige energievorm van de liefde wellicht een naam en een waardering geven. Is ze in de grond van de zaak niet heel eenvoudig de aantrekkingskracht, die van het centrum van het universum op ieder bewust element wordt uitgeoefend? Is ze niet de oproep tot vereniging op grote schaal, het enige wat zich thans in de natuur aan het voltrekken is... Volgens deze hypothese zou de liefde (geheel in overeenstemming met de resultaten van de psychologische analyse) de oorspronkelijke en universele psychische energie zijn. Wordt dan niet alles, wat we dagelijks beleven, zowel in theorie als voor de praktijk van het handelen doorzichtig? Door het vrouwelijke naar het mannelijke, dat is de ware weg die leidt tot universele vooruitgang.

Als de mens niet de ware natuur, het ware object van zijn liefde gaat inzien, dan zal een onherstelbare en diepgevoelde chaos het gevolg zijn. Een hartstocht die gericht is op het totaal kan men, als men een verloren evenwicht wil herstellen, niet hardnekkig blijven richten op de veelheid van zintuiglijke ervaringen. Dit is zelfs een enorme verspilling van energie volgens hen, die de onschatbare waarde van het 'geestelijk kwantum' van de mensheid hebben onderkend.

Heel nuchter willen wij als biologen of als ingenieurs kijken, hoe onze grote steden elke avond hun gloed verspreiden⁴. Hier - zoals trouwens overal - verspilt de Aarde voortdurend haar meest wonderbaarlijke kracht voor niets en niemandal. De Aarde brandt zonder zin of doel. Hoeveel energie mag er wel in een enkele nacht voor de Geest van de Aarde verloren gaan? ...

Als de man daarentegen de alomvattende werkelijkheid onderkent, die als geestelijk principe ook het vlees in heerlijkheid verheft, dan zal hij de diepe betekenis ontdekken van die energie, die tot dusver zijn verlangen naar liefde teleurstelde of onwaardig maakte. Het vrouwelijke staat dan voor hem als de aantrekkingskracht en het symbool van de wereld. Om haar te omvatten moet hij voldoen aan de maatstaf van de wereld. Daar de wereld echter steeds groter is dan wijzelf, nooit voltooid en ons altijd vóór is, moet de mens om haar liefde te begrijpen als het ware voortdurend met haar en zichzelf in de clinch gaan. In die

⁴ Teilhard duidt hier m.i. ook op de verspilling o.a. van seksuele energie, voorzover deze gericht is op bevrediging van het ego en van de lust en niet op de echte liefde, die in dienst staat van de evolutie.

zin zal de man de vrouw niet eerder weten te bereiken dan in de voltooide eenheid van het universum.

De liefde is een geheiligde voorraad energie. Ze is om zo te zeggen het levenssap van de geestelijke evolutie. Dat is het wat ons gevoel voor de Aarde ons in de eerste plaats zegt.

b) De menselijke eenheid

Een eigenaardig contrast met de onweerstaanbare aantrekkingskracht, die zich in de liefde manifesteert, vormt de instinktieve afstoting, die de menselijke moleculen gewoonlijk van elkaar verwijdert. Deze afstoting is eigenlijk slechts het zichtbare teken van vreesachtigheid of lafhartigheid van het individu, dat opziet tegen de moeite van een bevrijdende expansie. Wat kunnen de vermogens van de mens niet allemaal tot stand brengen als hij bij zijn onderzoekswerk of in de strijd iets van vriendschap of kameraadschap bespeurt! Wat zal hij zich gelukkig voelen als hij in uren van gevaar of in zijn enthousiasme als in een flits het *wonder van zielsverwantschap* beleeft! Wat in zo'n moment opflakkert zou ons een idee kunnen geven van het enorme potentieel aan vreugde en daadkracht, dat nog in de schoot van de mensheid sluimert. Zonder het zich goed bewust te worden lijden de mensen aan hun alleenzijn en zo slijten ze hun dagen. Ze hebben een zetje nodig van boven, dat ze over het dode punt heen helpt, waarop ze vastzitten en dat ze in het volle licht plaatst van allen, met wie ze innerlijk verwant zijn. Het gevoel voor de Aarde is de onweerstaanbare drang, die opkomt als de tijd daar is om ze in een gezamenlijk vuur aaneen te smeden.

De liefde voortvloeiend uit aantrekkingskracht is van een hogere orde dan die welke berust op een wederzijdse band, - elementen die zich tegen elkaar aan vlijen om tot vereniging te komen. Wij kennen allen zo ongeveer de betekenis van deze tweede hartstocht. Maar wie zou in staat zijn het nog welhaast onbekende verzalgde gevoel te beschrijven van die mateloos inspirerende broederlijke vriendschap, waarbij - voor de noösfere⁵ - dat van de triomf komt van de eenheid over de resterende veelheid, dat wil zeggen het bewustzijn eindelijk de menselijke eenheid te hebben gerealiseerd die nodig is voor de vooruitgang?

c) het wetenschappelijk onderzoek

Door het gevoel voor de Aarde begint de mens duidelijk te worden waarom de liefde in hen onuitputtelijk is en hoe ze van die rijkdom gebruik kunnen maken. En tegelijkertijd openbaart het zich als de kracht die bedoeld is om de overweldigende stroom van wat de mensheid produceert en ontdekt in juiste banen te leiden. Is de wereld veroordeeld door groei onder haar eigen last te bezwijken en zo een einde te vinden door mechanische krachten? Zeker niet. Veeleer maakt zij zich op om de elementen bijeen te brengen waarmee zij zich opnieuw - maar

⁵ noösfere (Grieks: nous: geest)= de denkende laag rond de aarde, de sfeer van het bewustzijn.

dan nog beter - weet te belichamen. Het belangrijkste in deze beslissende fase, die we met een geboorte kunnen vergelijken, is dat er onmiddellijk een bezielende kracht opstaat, die in staat is deze massa van vastgelopen en ongestructureerde materie te organiseren en er lucht en leven aan te verlenen. Deze kan er echter alleen komen door een 'samenzwering' van mensen, die zich verenigen om het gebouw van het leven met nog een verdieping te verhogen. De hulpbronnen waarover wij tegenwoordig beschikken, de krachten die wij hebben ontketend, kunnen niet door het enge systeem van individuele en nationale grenzen worden geabsorbeerd waarbinnen de architecten thans aan de opbouw van de Aarde werken. *Het tijdperk van de natiestaten is voorbij. Als we niet tenonder willen gaan, moeten we vandaag nog de oude vooroordelen van ons afschudden en gaan bouwen aan de Aarde.*

Hoe meer ik als man van wetenschap de wereld bezie, *deste ondubbeltzinniger zie ik haar definitieve en alleen mogelijke biologische eindbestemming gelegen in het actieve bewustzijn van haar eenheid.* Pas als de muren vallen, die de menselijke activiteit nu nog inperken, pas als het leven zich overgeeft aan een onvoorwaardelijk geloof in de toekomst, pas dan kan het op onze planeet vooruitgang boeken (en *niets* kan het leven daarbij in de weg staan, zelfs niet de thans nog bestaande inherente vormen van afhankelijkheid).

Laten we de organisatie en het systematische onderzoek van ons universum, het ware vaderland van de mensheid, *prioriteit geven boven alles wat wij concreet van belang vinden.* Terstond zal de materiële energie gaan circuleren. Bovendien - en dat is nog belangrijker - zal de geestkracht, hoe zeer ook vertroebeld door de kleingeestige jaloezie van de huidige maatschappij, haar natuurlijke bestemming vinden in het oplossen van de wereldraadselen. Het is tijd voor ons om te gaan inzien, dat het onderzoek de hoogste menselijke functie is - het heeft de geest van de oorlog in zich opgenomen en de religies verlenen er hun glans aan. Tegenover het hele veld van de werkelijkheid voortdurend te staan in geestelijke spankracht, is dat niet typisch de houding van trouw - en dus van aanbidding - die wij verschuldigd zijn aan het bestaan? Die houding ontstaat als wij erin slagen de Geest van de Aarde in ons niet tot zwijgen te laten brengen.

Wie aan deze Geest wil deelhebben, moet voor de anderen en voor zichzelf sterven en opnieuw geboren worden. Om tot deze hogere trap van menszijn te komen, moet hij de manier waarop zijn oordelen en handelingen tot stand komen fundamenteel en tot in de kern veranderen.

Nog even en de Geest van de Aarde zal zich vertonen als een specifiek zelfstandige entiteit met een eigen karakter en eigen expressie. In het gebied van de noösfeer, die zich in haar interesses en passies stap voor stap sublimeert en voortdurend streeft naar een oplossing voor complexere problemen en het bezit van steeds zinvoller objecten, zal dan de *wil tot 'zijn' haar hoogtepunt bereiken.*

Wat zal er in deze beslissende periode, waarin het aardse leven tot volle rijping komt, gebeuren? Zullen we in staat zijn daarin met de andere centra van het kosmisch leven in verbinding te treden teneinde in hoger verband het werk aan een universele synthese opnieuw ter hand te nemen? Een ander scenario is veel waarschijnlijker, - maar men krijgt daarvan alleen dan een vaag vermoeden, als men de invloed van God erbij betreft.

De tijd, waarin de moderne mens zich inbeeldde, dat hij de religie niet meer nodig had, omdat hij over betere kennis beschikte van zichzelf en van de wereld, zal voor hem een grote illusie blijken te zijn. In talloze filosofische systemen werd het verschijnsel religie als een fenomeen geduid, dat samenhang met de kindertijd van de mens. Men was van mening, dat het hoogtepunt ervan lag in de tijd waarin de cultuur opkwam, maar dat het van lieverlee moest verdampen om plaats te maken voor positievere constructies, waarin God (een persoonlijke en vooral een transcendente God) zagezegd niet meer voorkwam. De feiten wijzen echter uit, dat het grote conflict, waarvan wij nu het einde naderen, in de wereld het besef van de noodzaak van het geloof alleen maar heeft versterkt. Zodra de Geest van de Aarde tot een hogere trap van zelfbeheersing gevorderd is, ontdekt hij in zich een voor zijn leven noodzakelijke behoefte tot aanbidding: *uit de evolutie van het universum verheft zich God* in ons bewustzijn groter en dwingender dan ooit. Het enige, wat het bewuste leven zijn dynamiek kan geven, is de absolute eindbestemming, dat wil zeggen, het goddelijke. Het kan zijn, dat dit in de religie eens als een kalmeringsmiddel, een opiaat voor al ons leed werd gezien. *Haar ware functie is echter de ondersteuning en versnelling van de stappen die het leven verder brengen.* Altijd al was in alle progressieve vormen van religie het absolute hartstochtelijk op zoek naar zichzelf. Als men dit eenmaal als uitgangspunt heeft aanvaard, dan is het duidelijk, dat de 'religieuze functie', die voortkomt uit de menswording en eraan gebonden is, zich met het tempo van de mensheid mee ontwikkelt. Hoe meer de mens tot mens wordt, hoe meer hij de noodzaak voelt zich te wijden aan een groter geheel. - Is het niet precies datgene, wat wij om ons heen constateren? - Wanneer is er in de noösfere een grotere behoefte geweest aan geloof en hoop, om het geweldige organisme dat we bezig zijn op te bouwen zin en ziel te geven?

Door het geweldige evenement van de *menswording* is het 'meest geavanceerde' deel van de *kosmos persoonlijk geworden*. Wij kunnen er niet meer omheen, dat door deze eenvoudige mutatie de toekomst van twee zaken afhankelijk is. Aangezien zich sinds het verschijnen van de mens in het *universum* alles afspeelt in de *sfeer van het persoonlijke*, moet het laatste doel van een universele convergentie nog steeds (en wel op een heel bijzondere wijze) de eigenschap bezitten van een persoon. Om een universum dat is gevormd met persoonlijke elementen *psychisch op spanning* te houden *zonder het te laten knappen* moet het zelf een zeer speciaal centrum zijn. - Zo wordt aan de traditionele opvattingen van

een God, die inwerkt op onsterflijke, van hem verschillende monaden nieuw leven ingeblazen. Maar deze opvattingen zijn niet meer instinctief, maar nauw verbonden met de moderne ideeën over evolutie.

De stroming, die de materie verheft, mag niet zozeer worden beschouwd als louter een innerlijke drang, maar moet eerder gezien worden als een getijdestroom. De veelheid stijgt, aangetrokken en omvat door het 'reeds ene'.

In een eerste fase - voor de opkomst van de mens - reageerde de wereld vitaal, doch blindelings op deze aantrekkingskracht. Sinds het verschijnen van de mens beweegt zij zich in zekere zin bewust en in vrijheid en brengt zij de religie voort. - De religie is niet alleen maar een streng individuele optie of intuïtie: ze geeft op grond van de collectieve ervaring van de gehele mensheid de sinds lang begonnen verklaring van de goddelijke kern. Zo zien we de weerspiegeling van God persoonlijk in de georganiseerde menigte van de denkende monaden, om hun nog aarzelende daadkracht de garantie te geven van een zeker einddoel en de wetten die gelden nauwkeurig af te bakenen.

DE MENSELIJKE ENERGIE⁶

De menselijke energie doet zich aan onze waarneming voor als het eindpunt van een breedvertakt proces, waaraan de totale massa van het universum deelneemt. De op de Geest gerichte evolutie van de wereld komt in ons tot bewustzijn. Vanaf nu kan ons streven naar beter, onze interesse, ons individuele geluk nergens anders in bestaan dan dat wij deze evolutie met alle kracht die in ons is bevorderen. Ook als we niet precies weten waarheen ze ons voert, zou het absurd zijn eraan te twijfelen, dat ze ons naar een doel leidt dat de hoogst denkbare waarde vertegenwoordigt. Vandaar dat het menselijk bewustzijn van de twintigste eeuw zich voor het eerst sinds het ontwaken van het leven op aarde voor het fundamentele probleem gesteld ziet van de daad.- En weliswaar niet zoals vroeger slechts met betrekking tot de eigen kleine persoon, onze eigen kleine familiekring, ons kleine land, maar gericht op het welzijn en het welslagen van het universum. Hoe kunnen wij mensen van nu de beste organisaties in het leven roepen om bij het behoud, de verdeling en ontwikkeling van de menselijke energie rondom ons het hoogste rendement te verkrijgen? De technicus van de menselijke energie zal er allereerst voor willen zorgen dat men maximaal verzekerd kan zijn van de betrouwbaarheid en efficiëntie van de afzonderlijke menselijke centra. De individuen leiden naar de top van hun ontwikkeling, om daardoor aan het geheel het grootste vermogen te verlenen, dat is zonder enige twijfel de weg die het uiteindelijke resultaat van de operatie veiligstelt.

⁶ Deze tekst schreef Pierre Teilhard de Chardin in 1937, tijdens zijn verblijf in Peking (thans Beijing).

Binnen elk van de afzonderlijke elementen moet de organisatie van de elementaire menselijke energie, hoe het totale plan van hun werkwijzen er ook mag uitzien, culmineren in de optimale ontwikkeling van de persoon zelf.

Thans, nu we bewust waarnemen, hoe de mensheid massaal ontwaakt, opent zich echter voor de mens - ervan uitgaande dat we hem als individu zien - een nieuw en onbegrensd terrein om te evolueren: dat van de collectieve creatieve oplossingen, associaties, voorstellingen en emoties. Waar zou er een grens liggen voor de invloeden van verruiming, verdieping, samenwerking op terreinen van de geest, als deze het resultaat is van de coherente ordening van de veelheid van mensen? Dat wij heer en meester zijn geworden over het luchtruim en de zee is al een succes. Maar wat stelt dit voor als we het vergelijken met de beschikbaarheid voor allen van de menselijke gedachten en de menselijke liefde? Nooit eerder lagen er voor de Aarde betere mogelijkheden, waarop men zijn hoop en zijn streven kan richten.

Wij vleien ons graag met de gedachte te leven in een verlicht tijdperk van wetenschap. In werkelijkheid zitten we nog gevangen in de rudimentaire en kinderlijke vormen van geestelijke arbeid. Wat is proportioneel gezien de omvang van de activiteit die thans op Aarde plaatsvindt om de nog onbekende gebieden van de wereld te leren kennen en te veroveren: hoeveel geld, hoeveel menskracht, welk aantal organisaties wordt hiervoor ter beschikking gesteld?

Tegenwoordig verstaat het merendeel van de mensen onder kracht (de sleutel en het symbool van het hogere zijn) slechts de meest primitieve en barbaarse vorm ervan: die van de oorlog. De tijd zal echter komen, dat de massa begrijpt, dat het ware succes van de mens ligt in het triomfantelijk besef vat te hebben gekregen op het mysterie van de materie en het leven. Dan zal voor de mens het beslissende uur zijn geslagen: de geest van de ontdekking zal alle levenskracht in zich opnemen, waar tot dan toe de geest van de oorlog om vroeg. Een historisch moment van de grootste betekenis: de macht van de legers te land en ter zee zal als ze vrijkomt in een nieuwe vorm die andere macht doen verdubbelen, die reeds door de machine werd gecreëerd, zodat een niet aflatende stroom van vrije energie beschikbaar komt voor de meest vooruitgeschoven posten van de noösfere.

Een deel van deze vrijgekomen energie, en wel een zeer belangrijk, zal direct door de expansie van de mens in materie worden omgezet. Maar een ander gedeelte, het meest waardevolle, zal noodzakelijkerwijs terugstromen tot op het niveau van de geest. Vergeestelijkte energie is de bloem van de komische energie. Van alle menselijke vermogens is deze daarom voor de organisatie het meest interessant. Welke richting zal zij vooral kiezen? En hoe kunnen wij haar, allereerst vanuit onze eigen individuele natuur, helpen zich te ontwikkelen? Het lijkt geen twijfel dat in ons enkele al aanwezige vermogens, verrijkt met bepaalde andere

capaciteiten en nieuwe bewustzijnsinhouden definitief tot optimale ontplooiing zullen komen.

In de noösfeer zijn de liefde en het denken voortdurend aan groei onderhevig. De overvloed van haar toenemende energie wordt met de dag duidelijker, gezien de dagelijks afnemende drang van de mens zich voort te planten. Immers, in al haar volheid streeft de liefde bij de mens ernaar een veel meer omvattende functie te vervullen dan het eenvoudige verlangen tot voortplanting. In de man en in de vrouw sluimert waarschijnlijk nog een bijzondere kracht die hen wederzijds ontvankelijker maakt voor elkaar en hen geestelijk bevrucht. Deze kracht wil zich vrijmaken als in een onweerstaanbare vlucht naar al het schone en ware. Voorbij een zekere graad van sublimatie dringt de vergeestelijkte liefde door tot in de diepste kern van het onbekende, dank zij de onbegrensde mogelijkheden van intuïtie en wederzijdse binding die zij in zich heeft.

Op alle gebieden wordt ons leven beheerst door het voortdurend als aanwezig en belangrijk ervaren Al. Voor de menselijke energie is niets van groter belang dan het spontane optreden en hooguit de sytematische cultivering van een dergelijk 'kosmisch gevoel'. Dit zorgt ervoor, dat de mensen zich niet meer als individuen voor elkaar afsluiten, maar groepen gaan vormen. Vanaf nu is de elementaire geestelijke energie van de mensen definitief rijp genoeg om zich met de totale energie van de noösfeer te verbinden. Maar laten we niet vergeten te wijzen op een belangrijk punt: de volmaaktheid en het nut van elk menselijk energiecentrum voor het totaal hangen uiteindelijk af van de mate waarin ieder centrum op zich haar uniciteit en rechtstreekse verbinding met het geheel heeft weten te voltooien. - Daarmee moet de technicus van de Geest in zijn omgang met de menselijke eenheden rekening houden. In het verloop van de door hem geplande veranderingen zal hij hun de mogelijkheid moeten laten om zichzelf te vinden en de vrijheid om zich steeds meer van de ander te onderscheiden.

Het bewustzijn een gemeenschap te zijn wordt in eerste aanleg gekenmerkt door een hevig verlangen naar innerlijke precisie en duurzaamheid. Op *intellectueel* gebied zullen de vorderingen van de wetenschap zorgen voor een synthese tussen de wetten van de materie en die van het leven. Deze is in feite niets anders dan een collectieve daad van waarneming: de wereld, zoals ze in een gezamenlijke coherente observering door de gehele mensheid wordt gezien. Op *sociaal* gebied voeren de vermenging en samensmelting van etnische groepen onvermijdelijk tot het ontstaan van een volstrekt gelijksoortige vorm, niet alleen wat de taal betreft, maar evenzeer voor wat betreft hun opvattingen op het punt van moraliteit en ideaal.

De organisatie van de menselijke energie in haar totaliteit richt zichzelf en ons op de maximale ontplooiing van de humanitaire gemeenschap, die uitsteekt boven ieder persoonlijk element. De voorwaarde voor de *bundeling* van alle activiteiten - het uitgangspunt van het collectief menselijk gevoel - is een oorspronkelijk

streven dat allen met elkaar gemeen hebben en door één gezamenlijke hoop wordt gedragen. Op de eerste plaats kan niets anders de menselijke energie losmaken en bij de zaak houden dan iets wat wij begeerlijk vinden.

Daar de persoonlijke elementen niet samensmelten en niet uit elkander gaan moet het centrum, waarbinnen zij hun vereniging nastreven, *noodzakelijkerwijze van hen verschillen, d.w.z. zijn eigen persoonlijkheid* ofwel zijn autonome realiteit, *bezitten*.

Om duurzaam en van invloed te zijn heeft de noösfeer *zeer concreet* het bestaan nodig van een pool van psychische convergentie die zich in het universum bevindt: een centrum, dat zich onderscheidt van alle andere centra en deze 'overstijgend centreert' door ze te assimileren; een persoon, die zich van alle personen onderscheidt en deze voltooit door zich met hen te verenigen. De wereld zou niet kunnen draaien als niet ergens vóór tijd en ruimte een 'kosmisch punt' zou bestaan waarin zich de totale synthese voltrekt.

We hebben het nu ingezien: door de menswording heeft het universum een hoger niveau bereikt. Hier verbinden de universele krachten van de natuur en de geest de individuen met elkaar en met hun transcendente centrum en nemen zo mettertijd de vorm aan van een fundamentele affiniteit. In ons en om ons heen bereiken de elementen van de wereld een steeds hogere persoonlijke waarde door een eindpunt te bereiken dat zelf persoonlijk is en verenigend: zodat dit eindpunt van een laatste aaneensluiting stralend wordt en tenslotte de essentiële energie van de wereld erin terugvloeit - die energie, die - na de kosmische massa zonder vooropgezet plan te hebben bewogen - nu hieruit tevoorschijn komt om de noösfeer te vormen.

Wat voor naam komt een dergelijke beïnvloeding toe? Dat kan er maar één zijn: de liefde. De liefde, hoogste vorm en samenvoegend principe van de menselijke energie.

Neem iemand, die zich bewust geworden is van zijn persoonlijke relatie tot een Ultieme Persoon, met wie hij zich in het hele verloop van de kosmische werkingen ten nauwste verbonden ziet. In zo iemand en van deze persoon uitgaande begint een proces van vereniging, dat door de volgende drie étappes wordt gekenmerkt:

- ❖ Het in samenhang brengen van alle handelingen met betrekking tot het individu
- ❖ Het doen samenvallen van het individu met zichzelf
- ❖ En tenslotte de vorming van een totale samenhang van de individuen bij vereniging van de mensheid

Dit 'onmogelijke' wordt werkelijk onder invloed van de liefde. Omega, Diegene, naar wie alles toestroomt, is van zijn kant ook Diegene, door wiens kracht Alles

oplicht. Hij zou niet het brandpunt kunnen zijn aan de top van het universum, indien hij niet overal tegenwoordig was, ook midden in de geringste stap van de evolutie. Wat betekent dit anders dan dat voor *het begripend oog* zich ieder, ook het nietigste object - *als het in lijn is met de vooruitgang* - warm wordt, gaat stralen, bezielt raakt en later het object wordt van een *totale adhesie*.

Dat onder de bezielende invloed van Omega ieder van onze afzonderlijke handelingen wordt *getotaliseerd* laat al zien hoe de menselijke energie hier op wonderbaarlijke wijze vruchtbaar gemaakt wordt. Echter, nog maar nauwelijks is er sprake van deze eerste ommezwaai van onze activiteiten, of ons streven verlangt naar meer en richt zich op een nog belangrijker metamorfose. Doordat al onze afzonderlijke handelingen in dienst komen te staan van iets totaal, vormen ze logischerwijze - als ware er sprake slechts van één daad - een samenhangend geheel.

De liefde voor Omega bewerkstelligt in het geheel van onze vermogens een ware synthese.

Aan de oppervlakte van onze levens bestaat het verschil tussen zien en denken, begrijpen en liefhebben, geven en ontvangen, groeien en krimpen, leven en sterven. Maar wat moeten we met deze tegenstellingen beginnen als we ontdekken dat de verschillen in hoedanigheid in Omega niets anders zijn dan de eindeloos gevarieerde modaliteiten van hetzelfde contact met het universele? Zonder ook maar in het minst iets van hun oorspronkelijke staat uit te wissen, zullen ze erop gericht zijn, zich in een gemeenschappelijke resultante te combineren, waarin hun nog steeds zichtbare veelheid als een onbeschrijflijke rijkdom deelt in de stralende heerlijkheid. Wat is daaraan zo verbazingwekkend? Kennen we niet - al is het dan minder opvallend en intens - een goed vergelijkbaar verschijnsel uit eigen ervaring? De man, die door de nobele en heftige passie van de liefde voor een vrouw boven zichzelf wordt uitgetild, vindt zijn leven, zijn creativiteit en sensitiviteit, zijn wereld als geheel, duidelijk als een vastomlijnde taak, maar tevens gesublimeerd, in de liefde tot deze vrouw terug. De vrouw echter, hoe noodzakelijk ook voor de man om hem tot zinnebeeld en openbaring van de wereld te zijn, deze aan hem door te geven en 'persoonlijk te maken', is toch niet het centrum van de wereld! Als dus de liefde van één element voor één ander al zoveel kracht in zich heeft, dat zij de volle rijkdom van onze waarnemingen en gevoelens in één enkele uiting doet samensmelten (zonder dat deze uiting daarmee aan helderheid verliest), wat moet dan niet de ontmoeting met Omega een overweldigende aantrekkingskracht op ons uitoefenen!

Als de liefde voor het Al diep in ons groeit, als wij onze verschillende strevingen en wensen achter ons kunnen laten en de weldadige eenvoud beleven van het gevoel steeds maar te stijgen, een gevoel waarin de ontelbare facetten van arbeid en lijden niet zijn verdwenen, maar zich vermengen en versterken, als dat zo is,

dan komt ieder van ons afzonderlijk in die door de menselijke energie gevormde massa bij de volle kracht van zijn persoon en zijn invloed.

De totale vereniging zonder verlies van de uniciteit van de persoon. Tegelijkertijd het geheel en de losse elementen in stand houden. Niemand toch twijfelt eraan, dat dit tweeledige doel bereikt moet worden. Maar in welke rangorde van grootte zien de sociale groeperingen thans de waarden, waaraan zij alle in hun theorieën zeggen te hechten? Ze beschouwen de persoon steeds als iets secundairs en vergankelijk en bovenaan in hun programma's vinden we het primaat van de zuivere totaliteit. In alle systemen van menselijke organisatie, die elkaar thans bestrijden, wordt er stilzwijgend van uitgegaan, dat de uiteindelijke toestand van onze noösfeer een organisme zonder eigen gezicht, een amorfe mensheid, iets onpersoonlijks zal zijn.

Zodra echter dit uitgangspunt wordt aanvaard, wordt daarmee afbreuk gedaan aan het gehele, dan volgende verloop van de operatie en wordt deze tenslotte onuitvoerbaar. Hoe zou het universum dat er uiteindelijk op is gericht om *Iets* te worden, nog ruimte kunnen hebben voor *Iemand*? De elementen, die de opvatting huldigen, als zou het hoogtepunt van de menselijke energie een *Iets* van onpersoonlijke aard zijn, zullen ervaren hoe zij onder invloed daarvan steeds meer aan persoonlijkheid zullen inboeten. Dat gebeurt, ook al streven zij nog zozeer naar het tegenovergestelde. De pleitbezorgers van de materiële vooruitgang of van etnische eenheden zullen tevergeefs naar vrijheid streven: ze zullen noodzakelijkerwijs door de determinismen die zij zelf in het leven roepen, worden aangetrokken en opgezogen. Het zijn hun eigen mechanismen, die hen tot robots maken. Als dat heeft plaatsgevonden rest er niets anders meer, wil het raderwerk van de menselijke energie blijven draaien, dan de toepassing van brute kracht, - de kracht, waarvan men wil - en dat is gezien het uitgangspunt logisch - dat wij haar thans weer vereren.

Echter, het is niet *die* kracht, die boven ons staat, maar het is de liefde - en bijgevolg *ten eerste* de erkenning van het bestaan van een transcendente werkelijkheid, die een universele liefde mogelijk maakt. Wat zou er gebeuren, als we op een dag de aanwezigheid onderkennen van een bewust centrum van totale convergentie in plaats van de *onpersoonlijke* mensheid, zoals deze ons door de moderne sociale stelsels wordt voorgehouden met hun trotse verwijzing naar de menselijke verworvenheden en prestaties? Dan zouden de individuele elementen zich - in de stroom die de mensheid onweerstaanbaar leidt tot totale vereniging - reeds gesterkt voelen door deze wederzijdse beweging van toenadering. Hoe groter het aantal van hen die zich verenigen op grond van hun persoon-zijn, hoe meer ze zelf een persoon zullen worden. En dit als vanzelf, krachtens de eigenschappen die inherent zijn aan de liefde.

Laten we ons een Aarde voorstellen, waarop de mensen niets vuriger wensen dan als totaliteit toenadering te zoeken tot een hartstochtelijk geliefd wezen, van wie allen zouden hebben ingezien, dat het met al zijn vezels betrokken is bij de diepste verlangens en behoeften van ieder van hen. Zo'n wereld zou niet meer tot iets hoeven te worden gedwongen. Ook zonder dwang zouden de mensen zich houden aan de daarvoor gunstigste richting, in vrije concurrentie streven naar steeds betere combinaties, bereidwillig de beperkingen en offers op zich nemen, die van hen door bepaalde principiële keuzes werden gevraagd, en tenslotte zelfs het besluit nemen om hun vermogen tot liefhebben niet te verspillen, maar het terwille van de laatste eenwording behoedzaam te sublimeren.

Wij zijn in een kritiek stadium van de menselijke ontwikkeling gekomen, waar de enige weg vooruit nog die is, die ligt in de richting van een gemeenschappelijke passie. Onze hoop nog steeds stellen op een sociaal ordening die door uiterlijk geweld zou moeten worden bereikt, zou eenvoudigweg betekenen, dat we alle verwachtingen om de geest van de Aarde naar haar laatste grenzen te kunnen voeren opgeven.

De menselijke energie evenwel is - zoals het universum zelf - uiting van een alles overwinnende en beslissende beweging. Daarom kan niets haar verhinderen het natuurlijk eindpunt van haar evolutie in vrijheid te bereiken. Hoe onwaarschijnlijk dat misschien ook lijkt, wij komen steeds dichterbij de tijd, waarin de wereld haar ketenen zal afwerpen om zich eindelijk geheel aan de macht over te geven van haar innerlijke neigingen.

We moeten onvoorwaardelijk geloven in de mogelijkheid en de noodzakelijke gevolgen van een universele liefde.

Sinds Christus is de totale liefde in theorie en praktijk steeds duidelijker geworden en steeds meer mensen hebben erin gedeeld en haar verder uitgedragen. Tweeduizend jaar mystieke ervaring zijn op deze wijze aantoonbaar evenzeer verrijkend geweest voor het contact dat wij met het persoonlijke brandpunt van het universum kunnen maken als tweeduizend jaar wetenschap dat was voor het contact met de natuurlijke sferen van de wereld. - Gezien als 'fylum'⁷ van de liefde is het christendom zo vitaal, dat het juist nu - zoals wij kunnen waarnemen - een buitengewone mutatiesprong beleeft naar een hogere laag in het bewustzijn van zijn universele waarde.

Is dit niet de voorbereiding voor een verdere, de laatste metamorfose? De bewuste herkenning van God in het hart van de noösfere, - de beweging van de kringen naar hun gemeenschappelijk centrum: het verschijnen van de 'theosfeer'?

⁷ 'fylum' = tak van de evolutionaire levensboom (red.)

GEDACHTEN OVER DE VOORUITGANG⁸

Het is tegenwoordig een uiting van goede smaak om alles wat zich als geloof in de toekomst manifesteert met spot en wantrouwen tegemoet te treden. Deze uiting van twijfel kan, als men daar niet op let, funeste gevolgen voor al het leven hebben, want zij mikt rechtstreeks op de ondergraving van de levenslust en de vitale krachten in de mensheid. Op grond van de algemene geschiedenis van de wereld zoals de paleontologie ons deze voor een tijdsspanne van 300 miljoen jaar vertelt, kunnen wij, zonder ons in vage dromen te verliezen de volgende twee zaken beweren:

- a) Ten eerste laat de mensheid zien, dat zij diep in zich verborgen nog een *reservebron* heeft, buitengewone mogelijkheden van concentratie, d.w.z. van vooruitgang. We hoeven slechts te denken aan de enorme hoeveelheid vermogens, ideeën, personen, die nog niet zijn ontdekt, zich nog niet nuttig hebben gemaakt, nog niet zijn geboren, nog niet tot synthese zijn gebracht... 'Energetisch' en biologisch gezien is de mensheid als groep nog heel jong en absoluut niet uitgeblust of aan haar eind.
- b) De Aarde heeft haar ontwikkeling als ster in het firmament nog lang niet voltooid. Zeker, we kunnen ons allerlei rampen voorstellen, die deze mooie ontwikkeling plotsklaps zouden kunnen afbreken. Maar al 300 miljoen jaar zien we het leven paradoxaal genoeg opkomen in het gebied van de onwaarschijnlijkheden. Valt daaraan niet het vermoeden te ontlenen, dat de bewegende krachten van het universum het voortbestaan ervan heimelijk ondersteunen?

De moeilijkheid van het probleem bestaat niet echt daarin, dat er moet worden beslist of de mens de drager is van een onafgebroken proces van vooruitgang. Het gaat er veeleer om in te zien, hoe deze vooruitgang in zijn huidige tempo nog lange tijd kan voortduren zonder dat het leven *implodeert* of de aarde, waarop het geboren is, *explodeert*. Onze moderne wereld is in minder dan tienduizend jaar ontstaan, maar de laatste 200 jaar is ze sneller veranderd dan in alle voorafgaande eeuwen bij elkaar.

De weg naar de toekomst

Als men wil dat de vooruitgang duurzaam is, dan moeten wij haar niet aan zichzelf overlaten. Alleen door het mechanisme van haar syntheses wordt de evolutie tot draagster van een steeds grotere vrijheid. Hoe moeten wij ons, wat deze weg naar de toekomst betreft, in de praktijk gedragen? Ik zie twee mogelijkheden, die in vijf woorden kunnen worden samengevat: *een grenzeloos vertrouwen, in gezamenlijkheid*.

⁸ Deze tekst is de verkorte weergave van een lezing, die Teilhard hield op 30 maart 1941 in de Franse ambassade te Peking (thans Beijing)

- a) *Een grenzenloos vertrouwen.* Dit moet gezien het verwachte werk spontaan in iedereen gewekt worden, die met de beste bedoelingen is bezield. Het geeft het onontbeerlijke élan, zonder welk niets tot stand komt. Een hartstochtelijk plezier in al wat groeit en leeft - dat is wat wij nodig hebben. Weg met de moedelozen en de sceptici, de pessimisten en melancholici, de vermoeide geesten en de vijanden van de vooruitgang!
- b) *In gezamenlijkheid.* De geschiedenis van het leven is ook op dit punt beslissend geweest. Er leidt maar één weg omhoog: die, welke door een rijpere organisatie leidt tot een rijpere synthese en eenheid. Dus ook hier: Weg met de onverbeterlijke individualisten, de egoïsten, met hen die steeds meer macht willen maar hun broeders uitsluiten of vernederen, hetzij als individuen, hetzij als naties of rassen. Het leven streeft naar eenwording. Onze hoop kan slechts werkelijkheid worden, als ze tot uitdrukking wordt gebracht in een groter verband en in een grotere mate van menselijke solidariteit.

De toekomst van de Aarde ligt in onze handen. Waar zullen wij voor kiezen? Een gezamenlijk beoefende wetenschap heeft slechts een toenadering in de geometrische top van de intelligentsia tot gevolg. Een gemeenschappelijke belangstelling, hoe inspirerend deze ook mag zijn, zorgt er alleen voor dat de mensen indirect met elkaar in contact komen en slechts omwille van iets onpersoonlijks, waarin hun persoon geheel opgaat.

Wat we nodig hebben, is niet een onderonsje van knappe koppen, noch een handgemeen, maar harten die kloppen in hetzelfde ritme.

Daarom zoeken we uiteindelijk het principe volgens welke onze vereniging tot stand kan komen niet in het beschouwen van dezelfde waarheid, niet in het begeren van een *zakelijk iets*, maar in de op ons allen inwerkende aantrekkingskracht van dezelfde *persoon*.

OVER DE MOGELIJKE GRONDSLAGEN VOOR EEN GEMEENSCHAPPELIJK CREDO⁹

Wie *gelooft in de wereld* en de werkelijkheid van een noösfeer onderkent (dus van een collectieve concentratie en een collectieve vooruitgang van de menselijke geest), moet wel in zijn toekomstverwachtingen aan de waarden van *de persoon* en van *de transcendentie* een steeds grotere plaats toekennen. Aan *de persoon*, omdat een universum dat zich psychisch concentreert identiek is aan een universum dat persoonlijk wordt. En aan *de transcendentie*, omdat een laatste pool van 'kosmische' personalisering - wil deze in de hoogst mogelijke graad consistent en verenigend zijn - slechts kan zijn voortgekomen uit elementen, die zij supra-personaliseert door zich ermee te verenigen.

⁹ Peking, 30 maart 1941 (zie voetnoot 7)

Op grond van dezelfde verwachting onderkennen zij, *die in de hemel geloven*, zodra zij de kosmische wording van de geest inzien, dat de mystieke transformatie waarvan zij dromen, de hele concrete werkelijkheid en de last van alles waardoor de vooruitgang van de mens wordt bepaald tot voorwaarde heeft en er de bekroning van is. Moet de mensheid, om in God tot een hogere vergeestelijking te komen, niet allereerst worden geboren en groeien *in overeenstemming met het hele systeem*, dat wij 'evolutie' noemen?

Naar boven toe opent zich het gevoel voor de Aarde en verandert plotseling in het gevoel voor God. Naar onderen toe zoekt het gevoel voor God zijn wortels en voedsel in het gevoel voor de Aarde. De transcendente, persoonlijke God en het universum in evolutie vormen zo gezien niet meer twee tegengestelde centra van aantrekking, maar een hiërarchisch geordende gemeenschap om de massa van de mensheid als een ononderbroken stroom naar zich toe te trekken. Dat is de verbazingwekkende transformatie, die *in theorie* een evolutie van de geest van het universum doet vermoeden en die *in de praktijk* al te constateren valt in haar invloed op een steeds groter aantal geesten, zowel vrijdenkers als gelovigen. Het is precies de transformatie, waarnaar wij op zoek waren.

Een nieuwe elan voor een nieuwe wereld

Dè effectieve methode die rechtstreeks leidt tot bundeling van de vitale krachten in de mensheid, die thans nog zo wanhopig verdeeld zijn, zou eenvoudig zijn: het doen van een oproep tot vorming van een gemeenschappelijk front met alle partijen, zowel van rechts als van links, die het als de meest urgente taak van de huidige mensheid zien door te stoten naar een hogere vorm van bewustzijn en zo een uitweg te vinden. De mensen, die van deze overtuiging zijn doordrongen, of het nu christenen zijn of niet, vormen een *homogene groep*. Ook al bevinden ze zich op de beide uiterste vleugels van de voorwaarts spoedende mensheid, toch kunnen ze hand in hand verdergaan. Want hun opvattingen zijn geenszins met elkaar in tegenspraak; in wezen bevorderen ze elkaar en streven ze over en weer ernaar elkaar aan te vullen. Waar wachten de mensen nog op om de gemeenschappelijke voorhoede te vormen die in de voortschrijdende beweging van het universum gelooft en in onze taak deze te bespoedigen? Is dat soms niet de harde kern rond welke zich de eensgezindheid van morgen moet ontwikkelen?

Al lijken ook de al te eenzijdige en materialistische verwachtingen van de 19e eeuw met de golf van scepticisme te zijn weggespoeld, diep in ons is het geloof in de toekomst niet gestorven. Integendeel! Dit geloof, maar nu verdiept en uitgezuiverd, schijnt onze redding te zijn. Niet alleen is het zo, dat de voorstelling van een mogelijk ontwaken van ons bewustzijn in een nieuwe staat van bovenbewustzijn met de dag wetenschappelijk en experimenteel op betere gronden lijkt te berusten en psychologisch noodzakelijker wordt om de mens tot daden te motiveren. Nee, als we logisch verderdenken, schijnt het veeleer zo, dat alleen deze voorstelling van zaken in staat zal zijn om de grote gebeurtenis voor te

bereiden, die wij allen verwachten: de ontdekking van een gebaar van aanbidding en synthese, *de specifiek nieuwe uiting van vitaliteit die een nieuw tijdperk waardig is*, waarin het hartstochtelijk verlangen naar verovering van de wereld en het hartstochtelijk verlangen naar de gemeenschappelijke eenwording in God elkaar vinden en versterken.*

** Deze gedachten, die naar aanleiding van het congres 'Wetenschap en Religie' in New York werden neergeschreven, wilden het gebied aangeven waarop alle door het ideaal van de vooruitgang bezielde mensen nu al elkaar kunnen begrijpen en helpen, voordat ze tot een hogere waarheid komen, die hun volledige samenwerking mogelijk maakt.*

HET MYSTERIE VAN ONS BESTAAN

Harrie Smeets

Inleiding

Wat hier volgt is een avontuur. Ik zoek, als zovelen, een weg tussen geloof en ongelooft. Geloof is mij niet meer voldoende, mijn hersens protesteren. Ongelooft gaat me te ver. Mijn hersens protesteren evenzeer. Wat ik van de apostel Paulus leerde is dat het geloof ons overtuigt van de werkelijkheid van onzichtbare dingen. Met andere woorden: door het geloof zijn we zeker van dingen die we niet kunnen weten. Het geloof biedt ons toegang tot een wereld waar we met ons verstand niet bij kunnen maar die voor ons door genade - een vrije gave van God - toegankelijk wordt. Als hij in de brief aan de Hebreëuwen (hoofdstuk 10) met voorbeelden duidelijk maakt wat hij nu precies bedoelt met geloven, dan wijst hij op de daden van Abel, Henoeh, Noë, Abraham, Sara en Mozes. Hij zegt geen tijd te hebben om ook nog bij die van Gideon, Barak, Simson, Jefta, David, Samuel en de profeten stil te staan maar concludeert in hoofdstuk 11, vers 6 met deze wonderlijke zin: wie bij God wil komen moet geloven dat Hij bestaat! Maar dat geloof heeft de mens niet uit zichzelf. Het is God zelf die Zich in de mens openbaart. In de goede daden van de mens blijkt dat God aan het werk is. De veronderstelling van Paulus is duidelijk en onvermijdelijk: de mens heeft niets goeds uit zichzelf, alleen God kan in hem het goede bewerkstelligen. En dat begint met de - al of niet uitgesproken - erkenning van Gods bestaan, waarvoor Gods ingrijpen noodzakelijk is.

Als ik een weg zoek tussen geloof en ongelooft, dan is het geloof zoals Paulus het uitlegt een doodlopende weg. Zijn mensopvatting - dat we uit onszelf tot niets goeds in staat zijn - is onaantvaardbaar geworden. De idee dat god in ons alle goeds zou bewerken is niet te combineren met de bijbelse overtuiging dat de schepping - en dus ook de mens - in zichzelf fundamenteel goed zou zijn. Van de andere kant gaat het positieve ongelooft, dat het bestaan van god afwijst omdat god voor de rede onkenbaar - onbereikbaar - is mij te ver. De onkenbaarheid van god is op zich geen reden zijn bestaan af te wijzen.

Een derde weg lijkt me daarom voor ons verstand denkbaar: de weg van het Mysterie, aan de overzijde van ons huidige weten. Als een uitnodiging, een uitdaging, om verder te gaan. Omdat de mens geen genoeg kan nemen met een definitief eindpunt en omdat hij de voorkeur geeft aan een leven met vragen, vermoedens, veronderstellingen boven een leven dat zijn verstand lam zou leggen. We weten dat god niet het eindpunt kan zijn van onze redeneringen, maar we hebben god blijikbaar ook niet langer nodig - zelfs niet als hypothese - om verder te gaan. Het is niet langer god die de gaten van onze kennis opvult om met de wedloop - zoals Paulus het leven noemt - voort te gaan, we worden zelf verantwoordelijk voor de toekomst. Het lijkt erop of het simpele geloof heeft afgedaan. De mens wil weten. Zijn vlucht in het ongelooft - of dit nu atheïsme

wordt genoemd of agnosticisme - is geen oplossing voor de mens die zichzelf tot vraag en raadsel wordt. Daarom heeft ook het ongeloof afgedaan. Het is te gemakkelijk zich bij een absoluut niet-weten neer te leggen. Noch de ontkenning, noch de bevestiging van gods bestaan, hebben een redelijke grond.

Toch wil de mens verder. Ik zal het inderdaad van mijn verstand moeten hebben. Ik heb niets anders. Ik denk zelfs dat dit de lijn van de evolutie zal zijn: de mensheid zal door de groei van de redelijkheid, afstand nemen van alle gelovigheid, goedgelovigheid, bijgelovigheid. De mens heeft als kenvermogen zijn verstand en niets anders. Voor zover andere vermogens iets bijdragen aan zijn weten, staan ze toch onder controle van de rede. De enige wijze voor de mens om tot weten te komen is zijn verstand terwijl uiteenlopende emoties het verstand activeren en inspireren. Tussen weten en niet-weten ligt het gebied van het Mysterie. Die zoektocht heeft al namen als holistisch, esoterisch en new-age die afrekenen met religieuze schijnantwoorden op de kwellende vragen van een mensheid in nood. Dat mysterieuze gebied van het Mysterie intrigeert me en ik kan niet anders dan aarzelend en met uiterste bescheidenheid proberen te omschrijven op grond waarvan ik denk dat daar de religie - dat is: de band tussen de mensen en het leven - van de toekomst ligt.

uitgangspunt

Mijn uitgangspunt is het gegeven dat we uit de kosmos geboren zijn. De mens is, met al het bestaande, opgebouwd uit kosmische elementen. Koper, ijzer, zilver en een twintigtal andere elementen (van de 88 die in natuurlijke toestand voorkomen) maken deel uit van onze fysiologische structuren. Zonder er ons bewust van te zijn moeten er bepaalde geheimzinnige kenmerken van de grote werkelijkheid in de mens worden aangetroffen. Omdat de kosmos de aarde voortbracht en het leven tot ontwikkeling liet komen, lijkt een eerste vermoeden voor de hand te liggen: dat van de verwantschap tussen de macro- en de microkosmos, die wij zijn. Dit alles is allang geen nieuws meer, ook al is ons weten daaromtrent nog beperkt.

De wetenschap heeft vandaag geen boodschap meer aan welke dogmatische uitgangspunten dan ook. Het animisme dat de mens vanouds in al het bestaande een zekere doelmatigheid deed zien, die er van buitenaf (door god of goddelijke geesten) in was gelegd, is door het objectieve denken opgeruimd (en dat werd een van de grondslagen van de secularisatie). We zijn gedwongen met ons verstand objectieve wegen te zoeken voor het heil van de mensheid.

Omdat we proberen met ons altijd beperkte verstand door te dringen in de ruimte die achter al dat niet-weten openligt en die we Mysterie noemden, zullen we allereerst moeten proberen de inhoud van dat Mysterie nader te preciseren.

De wetenschap erkent dat er naarmate we meer leren over het bestaande meer raadsels opduiken, we meer vragen gaan stellen. En het lijkt of er achter al die vragen, die wel nooit volledig beantwoord zullen kunnen worden, datgene opduikt wat we Mysterie noemen, een samenvatting van alles wat we niet weten of nog niet weten en misschien nooit zullen weten. Vandaar de idee ons te verdiepen in wat de kosmos ons heeft ingeprent en waar we eenvoudig niet aan denken omdat het ons letterlijk tot vlees en bloed is geworden.

zeven karakteristieken voor de kosmos

Ik wil weten of het mogelijk is namen te geven aan de karakteristieke kenmerken van de kosmos en ik wil weten of en hoe die hun stempel drukken op al het bestaande en dus ook op de mens. Mijn denkende fantasie heeft een aantal eigenschappen van de kosmische wereld namen gegeven. Ik kom tot zeven namen: een meedogenloze wetmatigheid, een totale beschikbaarheid, een gigantische weldadigheid, een volmaakte dienstbaarheid, een ongelimiteerde vruchtbaarheid, een absolute vitaliteit en een onpeilbare schoonheid.

Is het mogelijk juist die karaktereigenschappen te humaniseren om de mensheid tot vernieuwing te brengen, verder te helpen om minstens op onze planeet dat paradijs te scheppen, waar de mensheid van droomt? Zou het kunnen zijn dat juist het Mysterie een ongewilde ethiek voor ons gereed houdt, die we ten nutte kunnen maken?

Ik noemde die oerkrachten karakteristieke eigenschappen en suggereerde in de naamgeving een relatie tot de mens. Ik moet ze nader omschrijven en bezien wat ze voor de mens en zijn toekomst misschien kunnen betekenen.

1. De meedogenloze wetmatigheid

Wat kunnen we op menselijk niveau met die meedogenloze wetmatigheid? Met die blinde kracht die de structuur van de kosmos beheerst? Natuurlijk is die, in de wetten die ons biologisch leven beheersen, in onze menselijke structuur aanwezig, ook al geven we er ons geen rekenschap van. Ze werkt buiten ons bewustzijn om, zolang er zich geen 'mechanische' problemen voordoen. Die kunnen ontstaan zowel van binnenuit als van buitenaf. Dank zij de ontwikkeling van de gezondheidszorg hebben we die krachten gedeeltelijk leren beheersen en bepaalde negatieve gevolgen ervan leren voorkomen.

We komen uit de kosmos. De aarde is onze moeder. Met eindeloos geduld is er aan ons gewerkt. Uitgaande van een onzichtbaar zaadje en een enkele eicel heeft moeder aarde onze lieflijke moeder bijgestaan om met behulp van ijzersterke maar buitengewoon ingewikkelde wetten tot een levend wezen te komen. Eicel en zaadcel zijn, in totale blindheid, overgeleverd aan die onvoorstelbare en wonderlijke krachten die een begin van menswording opleveren. Daarna begint het eigenlijke werk, als die prille vrucht straks echt mens begint te worden. Dit mensje

blijft lange tijd kneedbaar. Maar dat kleine 'ding' leert allereerst dat het iemand is. Vanuit die ervaring kan het zijn vrijheid veroveren om zelfstandig de keuzes te maken die het leven hem voorlegt. Dat wordt zijn eigen verantwoordelijkheid, zijn eigen grootheid.

2. Een totale beschikbaarheid

We stellen ons de aarde zo gemakkelijk voor als het middelpunt van het heelal, niet alleen omdat de mens juist op de aarde is opgedoken, maar ook en vooral omdat alleen de aarde waar we wonen, ons betrekkelijk goed bekend is. De kosmos zelf heeft ons sinds miljarden jaren en in complexe processen voorzien van alle grondstoffen die we nodig hebben. Mogen we even dromen als we denken dat de hele mensheid straks bereid zou zijn die totale beschikbaarheid in daden te vertalen? Dat is in menselijke termen de weergave van die totale beschikbaarheid. Het is voor de mens mogelijk de karakteristiek van de moeder vast te houden en uit te buiten. Wat in de kosmos wetmatig en dus *onvrij* is, kan door de mens tot vrijheid worden omgebouwd. De kosmos houdt de mens alleen maar een model voor, waaraan hij zich kan spiegelen. De kosmos heeft daar geen weet van en is zelf geprogrammeerd om te doen wat hij doet. Het is de mens die er betekenis en zin aan kan geven. De afstand die ons scheidt van de kosmos en zelfs van moeder aarde maakt ons blind voor de werkelijkheid. Maar als we geen andere zekerheden meer hebben dan geboren te zijn uit de kosmos - en dus van de kosmos (via de aarde) bepaalde kenmerken te hebben ontvangen - dan zou een verdiepte belangstelling voor die structuren weleens een nieuwe leerschool kunnen zijn, waar onze vrije rede wordt uitgenodigd achterom te zien om te achterhalen waar we vandaan komen in de hoop dan ook te kunnen inzien waarheen we op weg zijn.

3. Een gigantische weldadigheid

Ik denk daarbij speciaal aan de energievoorziening vanuit de kosmos. Al sinds ruim een halve eeuw weten we dat de zon ieder uur vijftien miljard ton materie omzet in energie. Een fractie daarvan bereikt al miljarden jaren onze planeet en is als gas, olie en kolen beschikbaar. We profiteren er persoonlijk van: we verbruiken dag in dag uit energie om overeind te blijven via de meest uiteenlopende voedingsmiddelen die de zonne-energie zelf weer hebben verwerkt. Maar ook dit alles en iedereen omvattende proces lijkt in zijn kosmische afmetingen aan ons bewustzijn voorbij te gaan. We weten het wel, maar dat vage weten doet ons niets. We lopen gulzig mee in het proces en we laten de wind maar waaien. Als de aarde inderdaad de enige plek is in het heelal, waar welbewuste toeschouwers naar de kosmos kijken, de sterren proberen te tellen en luchtschepen sturen om zo ver mogelijk in de leegte door te dringen, dan is die mens inderdaad het centrum van de kosmos.

In de oude Egyptische beschaving werd de zon tot god gemaakt, ook al mislukte de poging van Akhenaton om in de zon de enige god te doen zien. Wie zich

verdiept in de betekenis van de zon voor ons bestaan en voor de totaliteit van onze cultuur, zal begrijpen waarom de zon tot god werd gemaakt en erkennen dat de zon al haar mogelijkheden uitbuit en iedere mens ook alle energie toedeelt - in duizend vormen beschikbaar - om tot het eind van zijn eigen mogelijkheden te gaan. Wat dat levenloze hemellichaam, dat we zon noemen en dat vierhonderd miljoen kilometer van ons verwijderd is - precies voldoende om ons niet te verbranden - voor de mensheid en het leven van ieder individu betekende en iedere dag opnieuw betekent, stelt iedereen voor de gewetensvraag: wat doe ik eigenlijk met die gigantische weldadigheid van de zon? Moet ik er misschien iets van leren? Wat zou het heerlijk zijn als ook de zon 'iemand' was! En wat een verrukking als we bedenken en mogen zeggen dat we waarachtig 'zonnekinderen' zijn.

4. Een volmaakte dienstbaarheid

We zijn wel degelijk gerechtigd in ons wereldbeeld de aarde te zien als centrum van het universum. Daar woont immers het fenomeen mens en, voor zover onze kennis reikt, daar ook alleen. Er schuilt geen hoogmoed in die gedachte dat we het centrum vormen, ze is slechts een conclusie van ons denken. En die conclusie laat ons toe te denken dat de kosmos, en met name de aarde, ons volmaakt dienstbaar voorkomt. We kunnen zelfs denken dat de aarde aan onze zorg is toevertrouwd, juist omdat ze in haar schoot, zonder enige opzet of doelgerichtheid, zonder enige baatzucht, de mens deed geboren worden.

Als volmaakte dienstbaarheid een karakteristiek mag worden genoemd van kosmos en aarde, dan is duidelijk dat niemand het recht heeft zich meester te noemen. Daarmee zitten we in een bijbels spoor, maar hier is de aarde aan het woord. En ook al is de aarde niemand, ook al noemden we haar uit een animistisch atavisme moeder, ze is in feite zo volmaakt dienstbaar aan de mens en zijn bekommernissen dat ze ieder meesterschap af moet wijzen. We zouden zo graag hebben dat ze er wetens en willens voor ons is, onze dienaar, maar zelfs dat idee wordt ons ontnomen. Alleen het toeval heeft ons bijeengebracht. En dat toeval wilde dat we uit die dienstbaarheid geboren zijn als zelfstandige wezens die vrij werden zonder dat er iemand was die dat wilde. We kunnen er zelfs geen 'waarom' voor bedenken. We zullen genoeg moeten nemen met de harde feiten. Daar moeten we mee leren leven. We hebben niets anders. Maar in alle objectiviteit houdt de aarde ons zijn structuren voor, als om te zeggen: Kijk maar, je hebt iets van mij, weet ervan te profiteren. Je bent niet alleen, nooit alleen; je bent zes miljard ! Je hoort erbij, jij bent jij, je structuur is dienstbaarheid, de wet van alle bestaan.

5. Een ongelimiteerde vruchtbaarheid

Het meest geheimzinnig in de wereld van het Mysterie lijkt me die ongelimiteerde vruchtbaarheid te zijn. Als ik dit schrijf is het het begin van de lente. Als je naar buiten kijkt zie je hoe de stille krachten opnieuw van zon, water en zuurstof profi-

teren en de bomen op een geheimzinnige wijze doen uitbotten. Maar iedere mens ervaart in zijn seksuele driften dat de blinde levenskracht alles en iedereen beheerst. Het zaad van het leven is overal in eindeloze overvloed aanwezig. De vruchtbaarheid van de kosmos is, na miljarden jaren wachten, mens geworden.

Ongelimiteerde vruchtbaarheid is de vijfde karakteristiek. Ze heeft in de mens de vorm gekregen van lijfelijke attributen die voor man en vrouw verschillen, maar zo zijn gebouwd dat ze op elkaar zijn aangewezen. In hun structuur om samen nieuw leven te verwekken heeft de natuur ze voorzien van een aangrijpend en verrukkend spelelement dat de betrokkenen van binnenuit stimuleert om genoemde attributen te activeren. Ook zonder leven te wekken heeft het spel een vitale functie om mensen bijeen te brengen, bijeen te houden en elkaar tot menswording te stimuleren. Op een subtiele wijze openbaart zich in de lijfelijke éénwording iets van het geweld dat de kosmos beheerst. De rede laat zich even niet kennen en maakt plaats voor een ervaring die alle menselijke vermogens overstijgt en de mens als het ware deel doet nemen aan de dwingende kosmische wil tot vruchtbaarheid.

6. Een absolute vitaliteit

Vitaliteit is niet hetzelfde als vruchtbaarheid. De vruchtbaarheid is er slechts een aspect van. De ongekende vitaliteit van de aarde - en de kosmos - lijkt een enorme tegenstelling te verbergen met de destructieve krachten die we eerder ontdekten. Tot in hun uiterst indrukwekkende realiteit passen de onverbiddelijke wetten die we gedachteloos hanteren om een mensje te maken. De eerste glimlach van de moeder na de pijnen van de bevalling lijkt te willen zeggen: dat heb ik dan toch maar klaar gekregen. En de vader staat erbij, min of meer bewust, dat een van de miljoenen zaadjes die zijn lijf produceert een proces in gang zette dat door de kracht van een absolute vitaliteit tot een kind zou uitgroeien.

De vitaliteit van de kosmos, waarvan de vruchtbaarheid slechts een onderdeel is, wordt in de mens weerspiegeld door zijn niet aflatende honger aan alle leven deel te nemen en er alle vruchtbaarheid uit te halen die mogelijk is. In de vitaliteit openbaart zich alle verzet tegen traagheid, vermoeidheid, kortom tegen alle negatieve krachten die in de mens aan het werk zijn en die door de dagelijkse problemen van de mensheid worden opgeroepen en gevoed. Vitaliteit betekent een voortdurend en onophoudelijk gevecht tegen alle dreiging van dood en bederf. Het is niet moeilijk parallellen te vinden in het kwetsbare menselijke bestaan. Maar als alle mensen hun vitale mogelijkheden werkelijk zouden uitbuiten, in combinatie met de overige natuurkrachten die zich in hem weerspiegelen, dan zou het paradijs er morgen zijn!

7. Een onpeilbare schoonheid

Als je nadenkt over die absolute schoonheid zou je er eigenlijk alleen maar verwonderd over kunnen zijn, dat de mens nog iets anders doet dan die schoon-

heid te bewonderen. En geen wonder dat hij soms neerknielt om ze te aanbidden. In werkelijkheid heeft de schoonheid van de kosmos en de kosmische krachten geen menselijke maat en ons vermogen tot bewondering en adoratie is te klein om zich met de kosmos te kunnen meten. Vandaar dat de mens vanaf zijn eerste begin probeerde schoonheid op menselijke maat te scheppen en de natuur als de meesteres van alle kunsten te erkennen. De ontroering die zich van de mens meester kan maken in de confrontatie met de indrukwekkende schoonheid van de scheppende medemens, herinnert hem aan de onpeilbare schoonheid van de natuur, die de kosmos ook aan de planeet aarde toevertrouwde. Opnieuw - naast die van de vitaliteit - een factor van evenwicht tegen de blijkbaar noodzakelijke en meestal onafwendbare destructieve krachten.

Het is natuurlijk niet op voorhand duidelijk dat de mens er zich van bewust is, maar de vraag die mij interesseert is deze: Is het denkbaar dat we ons méer bewust moeten worden van die krachten - van die verwantschap dus - om ze in dienst te stellen van de nieuwe mens en de nieuwe mensheid? En de daarmee samenhangende vraag: Beschikken we met die krachten over de mogelijkheid verder door te dringen in het Mysterie, omdat ons - na de dood van god, na de secularisatie - niets anders is overgebleven?

Als gevolg van de secularisatie en de daarmee verbonden individualisering is het groeiende bewustzijn dat we allemaal verantwoordelijk zijn voor de toekomst de grote winst van de nieuwe tijd. Niemand drukte het kernachtiger uit dan de Amerikaanse filosoof Roszak toen hij in *Where the Wasteland ends* schreef: "We leven in een tijd waarin de individuele ervaring dat we onze persoonlijke identiteit moeten ontdekken en een persoonlijke bestemming te vervullen hebben, een subversieve kracht is geworden van onvoorstelbare omvang". Hij noemt dit fenomeen 'een van de grote keerpunten' van de menshistorie.

Een antwoord op vragen als "Wie ben ik?" en "Wat moet ik hier?" moet iedereen zelf invullen. En hoe eerder hij zijn antwoord vindt, hoe eerder hij toekomt aan volwassenheid en menswording. Als ik mij tenslotte afvraag, hoe het komt dat die structuren van het kosmische heelal hun blijvend stempel op de mens drukken, dan ben ik vooral op zoek naar keiharde feiten, die iedereen kan waarnemen en die zich tegelijk aan iedere controle onttrekken omdat ze zich vooral in het onbewuste van de mens afspelen. Ze voltrekken zich gedachteloos en krijgen - soms heel even - een toevallige aandacht. Maar in feite maken ze de mens. Ze zijn de ongewilde beeldhouwers van de wordende mens en bereiden hem voor op de inzet van al even geheimzinnige krachten die hem in het leven van dienst zijn. En dat proces begint vanaf het prille geborenzijn en zet zich een leven lang voort.

Dat gebeurt door het klankenspel van de taal, door de verbeelding, door onze relaties met de omgeving, in kleur, beweging en geluiden. Schrik niet van uzelf en van alles wat er aan ervaringen zonder moeite in u wordt opgeslagen:

- De ervaring van licht, schemer, en duister op de verschillende momenten van dag en nacht, ochtend, middag, avond en de daarbij behorende ritmes die zich aanpassen aan de seizoenen en aan temperatuurveranderingen.
- De ervaringen die we opdoen met eten en drinken, met zoet, zout, zuur, bitter; met de kleine en de grote boodschap, met vies en vuil, met stank en afkeer, met de ingewikkelde en genuanceerde mogelijkheden van al onze zintuigen, met kijken en herkennen, met ruiken, fluisteren en luisteren, met de invloed van alle nuances van klanken en geluiden, inclusief die van vogels en andere dieren.
- De ervaring van wind en regen, onweer, storm, ijs en sneeuw en onze reacties daarop op verschillende leeftijden en in verschillende omstandigheden. De geborgenheid in het verwarmde huis, de kou die tot op het bot doordringt. Overgeleverd aan de elementen leren we ons daarmee te verzoenen, ons daartegen te verdedigen en we leren welke rol ze spelen in het proces van de vruchtbaarheid van de natuur.
- De ervaringen van kleuren, van de wisselingen van kleuren, van de hemel, het landschap, de weidgronden, de straling van de zon en de maan. De kleur van vuur is verwant aan de zon, verwant aan warmte, aan bloed, aan dreiging en dood, verwant aan alles wat mensen kan koesteren en bedreigen. En iedere kleur heeft zijn eigen verwanten en alles heeft zijn eigen kleur.
- De ervaring in de ruimte; die van boven en beneden, rechts en links, voor en achter, hoog en laag, vlakbij en veraf, horizontaal en verticaal. De hemel is boven, boven de besneeuwde bergen, nog hoger dan de mens kan vliegen, nog hoger dan de astronauten kunnen klimmen. En beneden is de aarde, de ronde bol met een buik vol geheimen, die af en toe in vlammeende rookwolken en stromen van gloeiende lava naar buiten breken.
- De ervaring van de meest uiteenlopende menselijke relaties, de warmte van aanraken en liefkozen, hun betekenis voor ons welvaren en welzijn, voor het ontstaan van hartelijke verbindingen, voor de ervaring van de verschillen in leeftijden, in omgang, in relaties etc.

Bij ieder onderdeel kan men stilstaan om uit te diepen wat het werkelijk voor ons betekend heeft en nog betekent. Bij wijze van voorbeeld het volgende: ik acht in dit verband bijzonder illustratief de invloed van kleurbelevingen op de vorming van onze artistieke smaak. Wie zich rekenschap geeft van het feit dat kleuren ons vanaf onze vroegste jeugd iets te vertellen hebben, zal begrijpen dat dit ervarings-weten omtrent kleuren een rol speelt als we geconfronteerd worden met de schilderkunst en met alle activiteiten waarin kleurgebruik aan de orde is. Er bestaat een hele psychologie van de kleur met toepassingen bij therapeutische vraagstukken. We weten dat de hemel blauw is en samen met wolken de meest fantastische combinaties biedt. We weten dat de aarde donker is, in alle nuances van bruin tot zwart. De weide is groen, de zon roodoranje. De bloemen bestaan in velerlei kleuren en nuances van kleuren. Aan al die kleuren beantwoorden bepaalde gevoelens en aan alle kleuren kennen we uiteenlopende waarden toe.

Eenzelfde verhaal kan worden verteld over lijnen en bewegingen, over ritme en harmonie, over vlakken en vormen, allemaal vanuit de natuurlijke ervaringen in ons opgeslagen zodat we ze kunnen hanteren in alle kunsten, in dans, muziek en spel.

Wat aan die verstandelijke benadering lijkt te ontbreken is de levengevende adem van de geest. Het Mysterie, dat onderwerp is van mijn betoog, is een kille abstractie. En de ervaringen die ik hierboven noemde, blijven in hun klinische aanduidingen theorema's die wellicht de intellectuele interesse van de lezer wekken, maar die hem verder koud laten. Nieuwe schrijvers zullen de woorden moeten vinden om de kille werkelijkheid waarvan we deel uitmaken te verlichten en te verwarmen.

Zijn we in feite misschien al te ver afgedwaald van de werkelijkheid waarbinnen we leven? Hebben we bij onze dagelijkse bekommernissen nog tijd om ons te verdiepen in de onzichtbare geheimen die ons omringen? Is het niet merkwaardig dat het animisme zo diep geworteld is in de menselijke natuur dat we in feite eerder de voorkeur geven aan een geloof in allerlei onbestemde en niet nader te omschrijven 'geesten' dan aan de harde werkelijkheid? Of is het misschien simpelweg onze traagheid die onze rationaliteit verhindert actief te worden? Men beweert dat de mens in feite maar een fractie van zijn intellectuele potenties gebruikt. Dat is misschien wel precies voldoende om overeind te blijven en de dagelijkse kost te kunnen verdienen, maar beslist onvoldoende om in het Mysterie door te dringen en de wereld te veroveren.

Het Mysterie? De geheimzinnige ruimte waar, naar mijn (denkend) gevoel, eindeloze reserves liggen opgeslagen om onze menselijke mogelijkheden te exploiteren en daardoor meer mens te worden.

Met ontroering zag ik dezer dagen op de TV een man in Egypte die sinds vijftwintig jaar blinde kinderen leert viool te spelen en samen te musiceren. Bij een uitvoering staat hij een beetje opzij. Dirigeren heeft geen zin. Maar het lijkt of onzichtbare krachten van hem uitgaan die de gebaren van de dirigent vervangen. De kinderen hebben een muur, een ogenschijnlijk onoverkomelijke handicap, doorbroken en nemen deel aan de muziek van de eeuwen. En ik dacht aan een Chinese muur die zich tussen mens en Mysterie bevindt.

Maar misschien heb ik ongelijk. Misschien is het allemaal niet zo somber. Misschien geven we teveel vertrouwen aan de 'ongeluksprofeet' die telkens beweren dat de wereld, vergeleken bij vroeger, steeds slechter wordt. En misschien is het wel zo dat de mensen - in veel groter getale dan we vermoeden - " bezig zijn een nieuwe orde binnen te gaan ". De woorden tussen aanhalingstekens zijn die van Johannes XXIII en hij voegt er nog aan toe: " We erkennen dat ze op die manier een goddelijk plan uitvoeren ". De laatste zin van die zo menselijke paus is uiterst merkwaardig. Zijn boodschap 'Vrede op aarde' richtte zich tot alle mensen van

goede wil. En het zijn volgens hem klaarblijkelijk juist die mensen die - gelovig of niet - een goddelijk plan uitvoeren. Er is in de wereld iets gaande dat met een nieuwe orde te maken heeft. Die orde wordt gebouwd door mensen van goede wil. En voor de gelovige paus Johannes gaat het daarbij om een goddelijk plan. Voor een paus kan het uiteraard niet minder zijn. Ook al geloven we niet meer in een god die de wereld zou leiden, als we geloven in het *Mysterie* laten we ruimte voor de pauselijke veronderstelling.

Zelfs voor een ongelovige wereld die - sinds de holocaust - niet meer in staat is in een liefdevolle god te geloven die de wereld zou leiden, blijft er een eindeloos veld van geloven over. En *geloven* betekent immers een zekerheid over dingen die we niet kunnen *weten*. Als we het *Mysterie* benaderen - de geheimzinnige ruimte van ons niet-weten - rest ons niets anders dan onverschrokken vast te houden aan *de zin* die we zelf een leven lang moeten construeren. Er is dan wel geen antwoord op het waarom, maar we maken zelf het antwoord. Zelfs bij het ontbreken van weten is de mens in staat vast te houden aan onwrikbare zekerheden, ook al kunnen het geen simpele conclusies zijn.

Ik noem die zekerheden:

- Ondanks alles, is het leven goed.
- Zo goed is het leven dat we er maar heel moeilijk afstand van kunnen nemen, ook al weten we contingent te zijn, voorbijgangers.
- De mens is gebouwd door kosmische krachten volgens kosmische wetten, die hem mét zijn denkkraft ook vrijheid boden.
- Omdat de mens vrij is, moet hij zelf de richting bepalen en zijn leven een zin geven binnen de gegeven werkelijkheid.
- Binnen die werkelijkheid ontmoet de mens de ander, de gelijke, in wiens gelaat hij zichzelf weerspiegeld ziet.
- Menswording vindt plaats als men in ieder ander zichzelf herkent en de gevolgen daarvan voor zijn rekening neemt.

In het voorgaande heb ik geprobeerd om zaken die mij al geruime tijd bezighouden bij elkaar te zetten teneinde mensen bij de leegheid - de zinloosheid, de verveling - die zij kunnen ervaren mogelijk een nieuw uitzicht te bieden. Ik heb het gevoel me in een mangat op het slagveld te bevinden. Het regent en stormt. Zware wolken drijven over en de bliksem dreunt. Boven mijn hoofd draait, voor het laatst, de oorlogsmachine. Ik kan niets meer doen. Vluchten kan niet meer. Bidden kan niet meer. Ik kan alleen maar denken. Plotseling valt alle rumoer stil, doodstil. Dan begint, heel ver weg, de negende symfonie van Beethoven te klinken. De hele wereld schijnt de melodie over te nemen. Eindelijk!

Evolutie als gedeelde *djihad*

Wiel Eggen¹⁰

Nu ik dit schrijf, al mediterend over de grootse visie die Teilhard begon te ontwikkelen temidden van oorlogsgeweld, is er opnieuw oorlog. Samen met buitenlandse studenten heb ik, ver van het strijdgewoel, pastorale gesprekken gehad over wat hier speelt en wat Teilhard zou kunnen bijdragen. Uiteraard raken de gebeurtenissen en het propagandageweld dat over ons uitgestort wordt hen enorm. Mij komt Teilhards visioen voor ogen zoals het hem in de Grote Oorlog¹¹ verscheen. In zijn dagen was er een bijna mystieke bewondering voor de oorlog als een zuiverend middel in de evolutie van de mensheid. De nobele gevoelens en heldendaden van de oorlog werden breed uitgemeten. En niet alleen door legercommandanten. Het bloed van moedige soldaten werd in religieuze termen zuiverende werking toegedicht. Het werd gezien als een offer dat de mensheid moest brengen voor haar opgang naar de glorieuze toekomst. Weenigen voelen dat nu nog zo, ook al heet het terrorisme als een gezwel te zijn waar de wereld van verlost moet worden en al ziet de tegenpartij haar rol als een heilige *djihad*. Ik denk niet dat Teilhards mystiek te zeer in oorlogstermen verstaan mag worden. Zeker niet. Ik wil dan ook nagaan hoe zijn evolutiedenken ons kan helpen om de religieuze ideeën rond het huidige conflict uit te zuiveren.

Na het macabere schouwspel van 11 september, werd al heel snel gesproken over de strijd tussen religies en culturele waarden. Bin Laden slaagde er vrij simpel in de strijd voor te stellen als een oorlog van de islam tegen het westers-christelijke kwaad. En vanuit de andere hoek klonk een soortgelijke taal. Hoewel men ontkende dat het een strijd tegen de islam was, heette het wel te gaan om de verdediging van verworven waarden met hun quasi-religieuze randje, namelijk vrijheid en democratie. Wat uitgeroeid moet worden, zo stelde men, was het religieuze fundamentalisme als voedingsbodem van terreur. Dit heette een overblijfsel te zijn uit een primitieve fase van de mensheid, toen verlichte wetenschap en de rationele staat nog niet ontwikkeld waren en irrationele godheden het leven bepaalden. Leggen we de stroom beschouwingen in de westerse kranten naast elkaar - al beken ik dit niet systematisch gedaan te hebben - dan overheerst de teneur dat het hoog tijd wordt om via wetgeving dat achterhaalde religieuze gedoe beperkingen op te leggen. De politiek moet hen tot wederzijdse tolerantie dwingen op basis van zulke civiele principes als de VN-declaratie van de mensenrechten.

Zonder die aanbeveling af te wijzen moeten we de visie, die de religie als een achterhaalde fase afzet tegen ons rationele bestel, nader onderzoeken. Hier is al veel over geschreven, ook door Teilhard zelf. Maar meestal bleef daarbij het beeld hangen

¹⁰ De schrijver Wiel Eggen is priester, theoloog en antropoloog en als zoldanig werkzaam in het migrantenpastoraat in Deventer voor de Stichting Cura Migratorum.

¹¹ Bedoeld is hier De Eerste Wereldoorlog 1914-1918 (*redactie*)

dat religie enkel waarde kan hebben, als ze onder de controle van de rede blijft. En daar klinkt een vorm van evolutiegeloof in door, die de plussen en minnen verkeerd plaatst. De heilige oorlog van de westerse pers vertoont grote gelijkens met de *djihad* van Bin Laden, en dient overstegen te worden door een andere, waarin zowel dit rationele bestel als de gewraakte religies kritisch bevraagd worden. We zullen dan komen tot een gedeelde *djihad*, waarin de idee van evolutie benaderd wordt vanuit Teilhards idee dat in geen enkele opbouw de oude basis mag worden verguisd. Dit betekent dat zowel de monotheïstische religies zelf als de rationele wetenschap en staatsstructuur moeten leren herwaarderen wat ze al te hautain als primitief verwerpen. Het blijkt namelijk dat daar steeds weer dezelfde schrikbeelden rondgaan over de wetten van bloedverwantschap, clanhoofden, stamgoden enz. Steevast wordt de rede (geest) gesteld tegenover het vlees-bloed-clandenken, waarvan de religies nog onvoldoende gezuiverd zouden zijn. Deze zouden vaak niet meer zijn dan een tribale¹² emotie, waarop de rede steeds meer greep heet te krijgen nu, wat eerst God heette, is gesecculariseerd tot het rationeel bestel.

Als we het zo formuleren, duikt achter dit conflict de vraag op of de waarde die het Westen voorstaat niet haaks staat op wat als religieus geldt. Teilhards antwoord hierop lijkt een poging om aan te tonen hoe beide te verenigen zijn. Maar toch legt hij ze niet zozeer in elkaars verlengde. Veeleer is het nodig - aldus Teilhard - ze beide op een wezenlijk punt te overstijgen. Daartoe moeten we herontdekken welk element ze veronachtzaamd hebben. Mijn stelling is dat zowel de islam en het christendom als het seculier-humanistisch bestel bevraagd moeten worden op eenzelfde fundamentele weeffout. Ik ga hierbij uit van een basisinzicht van Teilhard, waarvan hij getuigde in zijn oorlogsgeschrift over het kosmisch leven. Het inzicht namelijk, dat elk wezen, elke mens verbonden is met al wat hem in tijd en ruimte omringt.

Geen conflict over religie

Na de politici en kerkleiders gelijk te hebben gegeven dat Bin Ladens idee van een oorlog tussen de islam en de rest niet aan de orde is, moeten we erkennen dat er veel vragen overblijven. In de eerste plaats, wie nu eigenlijk de slachtoffers zijn van deze strijd. Het is duidelijk, dat deze zich niet enkel in New York of Afghanistan bevinden, maar ook en vooral in de kwetsbare landen die bij een recessie het hardst worden getroffen, in ZO-Azië, Afrika en Latijns-Amerika. En... zij komen vooral voor in de groepen die niet behoren tot de heersende klassen. We noemen ZO-Azië en Indonesië in het bijzonder, waar Teilhards verstaan van onze religieuze vraag in termen van evolutie wellicht ook het best geïllustreerd wordt. Niet alleen is daar al vroeg in de paleontologische tijd de mens verschenen, maar de etnische en religieuze lagen liggen er nog zichtbaar over elkaar heen. Ondanks de diverse golven van religieuze invloed (boeddhisme, hindoëïsme, islam, christendom), en de vertaling daarvan in de bijgaande economisch-politieke structuren, is in dit land meer dan waar ook de *adat*¹³

¹² Tribaal= eigen aan een bepaald volk of een bepaalde stam (*redactie*)

¹³ adat = gewoonterecht (*redactie*)

als sociale factor werkzaam gebleven. De moslimdominantie en de westerse economisch-politieke regels maken die factor echter wel kwetsbaar. En velen waren dan ook verbaasd dat in het zo tolerant gewaande Indonesië de misdaden van 11 september toegejuicht werden als lofzang op God. Alsof diens grootheid zichtbaar zou worden in geslaagde aanslagen! Vooral de Nederlandse idealisering van de Oosterse tolerantie en spiritualiteit werd hierdoor geschokt.

Velen schrijven op grond van deze uitingen religie af als wezenlijk gewelddadig (of crimineel). Vrijheidlievende mensen loopt een rilling over de rug als ze horen over het martelaarschap voor Gods zaak. Zij prijzen zich gelukkig dat de rationele orde althans de christelijke kerk aan banden heeft gelegd en in dit opzicht nagenoeg monddood heeft gemaakt. Maar hier ligt een probleem, als we bedenken dat de gevierde rationaliteit van het westerse bestel voortgekomen is uit een christelijke optie die door het moslimdenken wordt afgewezen, wat veel moslimradicalen ertoe brengt ook niet-gelovige en atheïstische westerlingen als 'christenhonden' te bestempelen. Naast de kruistochten en de koloniale overheersing blijven het vooral die theologische vragen die thans wringen, maar die we op een nieuwe manier moeten bekijken. En daarbij zal blijken dat heel bijzonder de plaats van de *adat* aan de orde moet komen als we dit alles in evolutionair perspectief willen zien.

De islam is ruim zes eeuwen na Christus ontstaan in een regio van clanreligies, waartegen zich al eerder het bijbels erfgoed in uiteenlopende versies had afgezet. Er kon gesproken worden van een joods-christelijke caleidoscoop, waarin we naast de overeenkomsten met de Koran ook twee fundamentele verschillen nauwkeurig moeten bekijken. De Koran beveelt respect voor die 'Volken van het boek', maar formuleert tegelijk een scherpe kritiek. Joden wordt verweten dat ze God tot een volksgod maken en het heil niet voor alle mensen bestemmen. Maar omdat de islam daar geen puur individualistische religie tegenover wil stellen, moeten we vooral naar een subtiel punt in de afwijzing van het christendom kijken. De Koran leert dat elke gelovige, wereldwijd, toegang heeft tot het heil zonder dat daar iets anders voor nodig is dan het geloof in God, zoals door de profeet verkondigd. Noch die profeet, noch de *umma* (geloofsgemeenschap) of de Koran zelf hebben daarbij een bemiddelende rol. Deze zijn enkel een door God gezonden hulp. Dit is belangrijk, omdat hier blijkt waarom de christelijke idee van verlosser afgewezen wordt. Voor christenen is de persoon van Jezus, alsmede zijn kerk met haar priesters en rituelen, een noodzakelijk middel om Gods heil te verwerven. In moslimogen was dit een variant op de heidense riten voor de clangoden. Daartegenover stelden zij de directe relatie van elke persoon tot de barmhartige Schepper, die echter wel groot respect moet inhouden voor de gegeven hulp in de profeet, het boek en de *umma*.

Zoals zo vaak gebeurt met religieuze zaken hebben ontwikkelingen de situatie omgedraaid, te beginnen bij de christenen. Die neigden er steeds meer toe het heil te zien als een interne zaak tussen zichzelf en de verlosser. Aanvankelijk liep dit via priesterlijke bemiddeling, maar na de Hervorming en de reactie daarop werd dit in het

Westen zo'n interne zaak dat de geheime persoonsrelatie met Christus als bron van vergeving een averechts effect ging krijgen. Zoals in de geldeconomie werden de mensen ook religieus gezien onbekenden voor elkaar, en die anonimiteit werd de sleutel voor de vrije maatschappij. Het sociaal effect hiervan verklaart veel van het conflict dat ondanks alle officiële verklaringen tussen de twee tradities broeit. Als moslims de immoraliteit van het Westen aan de christelijke invloed toeschrijven is dat niet geheel onjuist.

Om dit te begrijpen kunnen we het best kijken naar de rol die het strafrecht is gaan spelen in de moderne risicovolle samenleving. Die is als van een seculiere verlosser, die de individualistisch verstande zondenvergeving van Christus heeft overgenomen. Zoals het ooit aankwam op het godsoordeel, en de gelovigen daarbij een verborgen bemiddelaar hadden in Christus als hun individuele toevlucht, zo zien we iets soortgelijks bij de strafrechter, zij het met één belangrijk verschil. Waar de bemiddelaar Christus kennis had van ieders innerlijk, en bedrog dus uitgesloten was, is het nu zaak niet zozeer om de strafrechter mild te stemmen (via bemiddeling van Jezus of zijn heiligen), als wel om hem om de tuin te leiden via advocaten. En dit staat haaks op de moslimovertuiging dat niemand zijn verdiende loon kan ontlopen, noch via een verlosser, noch via een advocaat in de rechtszaal. Enkel spijtbetuiging en een vergiffenis door het slachtoffer (of diens familie) kan zo'n vergeving bewerkstelligen. Hoewel men hieruit zou kunnen afleiden dat de twee radicaal verschillen - wat gedeeltelijk ook wel klopt - moeten we echter vooral begrijpen hoe beide systemen tot een eenzelfde kwaal leiden, die in een gezamenlijke *djihad* bestreden moet worden. Dat is een fundamentele uitdaging waarin beide godsdiensten zullen falen als ze elkaar als vijand blijven zien. Teilhards verstaan van de evolutie zou hen kunnen helpen te zien waar ze beide - en de seculiere samenleving met hen - ontspoord zijn.

De gedeelde uitdaging

Het genoemde theologisch verschil tussen de moslimvisie en die van het Westen op de mens kan verklaren waarom Bin Laden en de zijnen er zo simpel in slaagden om alles als een religieus conflict voor te stellen. Daarbij beweren zij precies het tegendeel van Huntingtons fameuze stelling over de botsing der culturen. Zij leggen de scheidslijn niet tussen het Westen met zijn eerbied voor het individu en de rest, zoals Huntington doet, maar tussen de islam en de rest. Omdat die twee posities elkaars spiegelbeeld zijn, worden we ertoe aangezet om na te gaan hoe beide in feite met eenzelfde pro-bleem worstelen, een probleem dat met de groeiende mobiliteit en migratiegolven steeds acuter wordt. Westerlingen die hoog opgeven over de bewegingsvrijheid die ze danken aan de eerbied voor het individu - welke volgens Huntington uniek is voor dit systeem - stellen dat de moslims dankbaar moeten zijn dat ze hier hun geloof kunnen belijden met een vrijheid, die christenen in hun streken niet hebben. Maar die retoriek versluiert de echte kwaal, zoals duidelijk wordt zodra beiden geconfronteerd worden met de secularisatie, die hen weet uit te hollen. Deze is immers slechts een variant van wat zij steeds hebben voorgestaan.

Bin Ladens visie is net zo misplaatst als de stelling dat de strijd zou gaan tussen de westerse rationaliteit en het religieus gedoe dat op bloed- en stamverbanden teruggaat. Die gangbare manier om religie af te doen als primitieve irrationaliteit is gevaarlijk als suggestie dat (enkel) het seculiere Westen echt eerbied voor het individu zou kennen. Wat we moeten gaan zien is dat het westers bestel en evenzeer die twee religies een gevaarlijke argwaan jegens het individu bevatten, juist als ze pretenderen de persoon centraal te stellen. De overtuiging dat de mens pas waarde heeft naarmate hij (!) zich verdienstelijk maakt in Gods ogen, wuiven wij graag weg als een idee dat samenhangt met ideeën over martelaarschap in de islam. Maar ze wordt veel wijder gedeeld, en we vinden dit in gecamoufleerde vorm ook in het seculiere bestel ingebouwd.

Het lijkt geen twijfel dat de competitieve maatschappij, met haar nadruk op individuele prestaties, een variant is op de theologie die de mens alle inherente waarde ontzegt zolang hij zich niet kan bewijzen tegenover de allesbeherende instantie, of deze nu God heet, de Staat of het bankconsortium. In die zin worstelen beide religies en het westers seculiere bestel met een gedeeld probleem: de fundamentele argwaan jegens de mens als persoon. Als mensen geen waarde in zich hebben los van hoe ze presteren - waarbij de hoogste prijs uiteindelijk toekomt aan diegene, die op de slimste wijze de wet kan omzeilen en aan de straffende hand kan ontsnappen - dan staat dit haaks op wat men zo vaak minachtend als een afgedane primitieve fase van de mensheid bestempelt, waar enkel de bloedverwantschap zou regeren. Toch heeft daar iedere nieuwgeborene bij voorbaat waarde, nog voor er van enige prestatie sprake kan zijn. Die culturele fase lijkt nu eens en voor altijd afgeschreven te zijn. Teilhards evolutiedenken zet ons er echter toe aan dat wezenlijk anders te zien, omdat het ons een blijvende waarde laat onderkennen.

Menig socioloog vraagt zich af waarom thans in het Westen zo'n belangstelling bestaat voor religies waarin lotsbestemming, reïncarnatie, het consulteren van astrologie en dergelijke een centrale rol spelen. Deze hebben iets gemeen, wat de twee genoemde grote religies en het westers bestel in navolging van de bijbelse profeten buiten de deur willen houden. De drie Abrahamreligies en het westers bestel volgen een oerbeginsel dat hen scheidt van andere stelsels en dat tot een gevaarlijke mentale spagaat leidt, zeker in de gesecculariseerde vorm. Dat Abraham zijn huis verliet om naar het land te gaan dat God hem beloofd had, is voor alle vier een grondsymbool geworden. Het leidt tot meer strijd dan enkel de betreuwenswaardige oorlog om Palestina. Elke mens wordt nu geacht te vergeten wie hij van huis uit is om zich te bewijzen voor een God die in het verre verschiet zetelt. In het seculiere Westen heeft dit inmiddels tot een uiterste competitiedrang geleid, die het verleden stelselmatig wil negeren of omvormen. Dat dit een wezenlijk onderdeel is van alle drie de Abrahamreligies, die het ultieme offer vragen voor de komst van Gods rijk, is wel bekend. De verwoeste WTC-torens symboliseren dus helaas twee kanten van eenzelfde ultieme prestatiedrang, die ook doorwerkt in veel sportbeoefening of de computerspelletjes waar het gaat om punten vergaren ten koste van anderen en het

aanrichten van verwoesting. Het berokkende kwaad geldt daarbij als trofee, te gebruiken voor een geïdealiseerde rechter, bij wie eenieder zich moet bewijzen. Een basiswantrouwen jegens wat je vanuit jezelf bent, is de gedeelde psyche die tot protest moet leiden. De interesse in de genoemde andersoortige, Oosterse religies is me dunkt een aanwijzing voor de thans heersende en groeiende onvrede hiermee.

De gedeelde *djihad* die gevoerd moet worden is de herontdekking van het 'ik' dat zich niet hoeft te bewijzen tegenover wie dan ook. Als ik een westers kind met zijn computer en competitieve activiteiten bezig zie en vergelijk met de kleine jongen die ik in Centraal Afrika stil zijn vader zag gadeslaan bij diens simpele technieken van vissen of huizenbouw, voel ik een diep verschil. Wij neigen ertoe te zeggen dat die Afrikaanse jongen geen ambities heeft. Maar hij beseft wel dat hij, lang voordat hij ook maar iets gepresteerd heeft, het zweet van zijn vader waard is. Of anders gezegd, de ene helft van de mensheid gelooft nog steeds dat de mens met een interne waarde geboren wordt - wat dan verder met technieken van lotsbepaling en dergelijke wordt uitgespeld - terwijl de andere helft, die op het bijbels geloof gegrond is, ertoe neigt om de waarde van de mens enkel af te lezen uit wat hij presteert, ten overstaan van God, de pastoor, de coach, de hypotheekverlener etc. Deze helft is gebrand op competitie om zichzelf tegenover anderen te bewijzen, zowel op politiek als op persoonlijk vlak.

De verwijten van de kant van de moslims, dat het westers individualisme op dit punt onverantwoord ver is doorgeschoten en zich met name vertaalt in imperialistisch gedrag, zijn tot op grote hoogte terecht. Maar het is wezenlijk dat men van beide kanten gaat inzien dat men op dit punt met een gedeeld probleem worstelt. De boeddhistische, hindoeïstische en ook Afrikaanse tradities zijn thans dermate verbreid in de invloedssfeer van moslims en christenen, dat we mogen hopen dat het probleem onderkend wordt en de strijd als een gezamenlijke inspanning (*djihad*) ter hand genomen zal gaan worden.

Daarbij kan Teilhards evolutiedenken helpen dat immers geen opgang naar het punt Omega mogelijk acht zonder dat daarbij aan de waarden uit alle voorgaande fasen volledig recht wordt gedaan. In dit geval gaat het om een waarde uit de verguisde fase toen verwantschap de kern van de maatschappij vormde. Het beeld van een wereld onder één opperheerschappij, dat daarna op bijbelse basis ontstaan is, is ten onrechte als Teilhards visie op het punt Omega gaan gelden, alsof het zou gaan om een overwinning op die eerdere structuur in plaats van om een vervolmaking ervan. Er lijkt hier een fundamentele bijsturing geboden te zijn.

AOS CONCREET V-E: DE EVOLUTIE VAN DE MENSELIJKE PSYCHE

Benedict Broere

"Secularisatie doet zich vooral voor in Europa, meer specifiek in Noordwest-Europa, in de streken van de Reformatie, dat wil zeggen daar waar de boodschap van het christendom het meest gewetensvol is bestudeerd en bediscussieerd. Secularisatie is een proces dat samenhangt met het christendom."

Kees Vuyk¹⁴

"De Noordelijken hadden zich (...), bijna onbedoeld, verenigd in een zelfstandige Republiek, een onafhankelijke statenbond. Daarbinnen waren het uiteindelijk de stedelijke en gewestelijke familieregeringen van libertijns-calvinistische huize, die in laatste instantie de dienst uitmaakten."

dr. M. D'Hoker e.a.¹⁵

"In het geestelijk klimaat van de Noordelijke Nederlanden kon Spinoza's wijsbegeerte zich ontwikkelen. Zijn werken konden hier uitgegeven worden. Dit land had aan Spinoza's grote voorganger Cartesius gastvrijheid verleend. Ook zijn werken werden hier uitgegeven."

dr. F. de Graaff¹⁶

Een in diverse opzichten gematigd klimaat, een grillige en rijke geologie, vele verschillende volkeren, Griekse rationaliteit, Romeinse ingenieurskunst, joods egalitarisme en wijsheidsdenken, en vooral ook christelijk individualisme en neiging tot wetenschap, dit lijken, zoals aangegeven in de vorige artikelen, de belangrijkste pijlers te zijn waarop de relatief grote toename van de analytische vermogens in het bewustzijn van de Europeanen kon plaats vinden.

Voorstelbaar is dat al deze factoren, en dat in wisselende combinaties en met meer of minder impact, in een complex en eeuwenlang aanhoudend proces hebben samengewerkt, om dan uiteindelijk te resulteren in de moderne samenleving. Afwijkend van cultuurpatronen elders in de wereld is daarbij dan vooral het *niet*, of althans niet duurzaam, ontstaan van omvattende, innovatie en sociale mobiliteit verstikkende, politieke structuren. De historicus Fernand Braudel schrijft hierover: "Europa heeft minstens een dubbele *high society* gehad, die ondanks alle wederwaardigheden van de geschiedenis zonder onoverkomelijke hinderpalen dynastieën kon ontwikkelen, aangezien zij noch met een totalitaire tirannie, noch met de tirannie van een eigenmachtige vorst te maken had. Zo begunstigde Europa de geduldige accumulatie van rijkdommen en, in een gediversifieerde samenleving, de ontwikkeling van velerlei krachten en hiërarchieën, wier rivaliteit in verschillende richtingen kon uitwerken."¹⁷

¹⁴ Bart Voorsluis (red.), *Spiritualiteit en modernisme*, Meinema, Zoetermeer, 2000, p. 67.

¹⁵ Dr. M. D'Hoker, prof.dr. P.W. Klein, Prof.dr. A.F. Manning, dr. L. Vos, prof.dr. M. de Vroede, *Onze lage landen. De bewoners vanaf de ijstijd tot heden*, M&P Boeken, Weert, 1982, p. 101

¹⁶ Dr. F. de Graaff, *Spinoza en de crisis van de westerse cultuur*, Voorhoeve, Den Haag, 1977, p. 7

¹⁷ Fernand Braudel, *Beschaving, economie en kapitalisme (15e-18e eeuw). Het spel van de handel. Deel*

De analytische wending in de Lage Landen

Inzoomend op deze wereld van opkomende wetenschap en techniek, handel en industrie, boeken en kranten en democratie, is het interessant te kijken naar *de historie van de Lage Landen*, het huidige Nederland en Vlaanderen. Want het is in dit gebied dat zich in de Middeleeuwen de eerste vormen van moderniteit ontwikkelen, van democratie en gelijkheid, en een nuchtere aanpak van altijd dreigend natuurgeweld. Zo is er historisch gezien in het ontstaan van de Nederlanden en de mentaliteit van haar bewoners een gelijksoortige culturele en geografische bedding te onderscheiden als het geval is geweest in het oude Griekenland en het veel grotere Europa. Ook hier de onmogelijkheid van het ontstaan van een omvattend, repressief en conservatief collectivisme, en daarentegen de opkomst van een zeker pragmatisme en individualisme en een nuchter pluralisme in wereldbeschouwing (protestant, katholiek, jood, humanist).

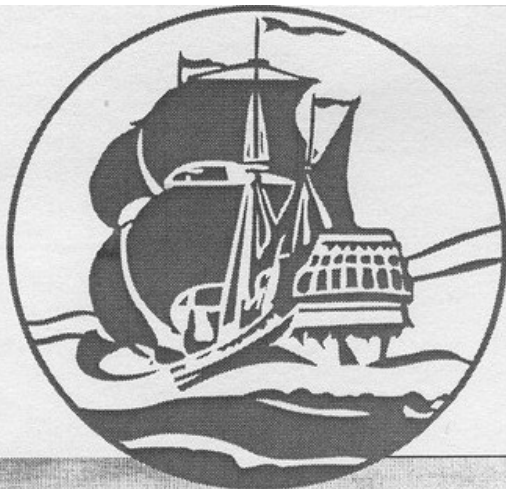
De historicus Jan Romein zette deze samenhang tussen geografie, politiek en bewustzijn uiteen in een lezing in Amsterdam in 1940. In de woorden van de socioloog C.J.M. Schuyt: "Hij wijst op de noodzaak tot samenwerking in de eeuwige strijd tegen het water door de kanalisering met behulp van dijken en polders. De waterschappen zijn de oudste democratische instituten en zij dateren van de 13e eeuw. Gescheiden door water ontwikkelden zich kleine gemeenschappen, die verhinderden dat er in de lage landen een sterke landadel met veel grootgrondbezit kon ontstaan. Zo ontstond er al heel vroeg een sterk individualisme met een pragmatische bereidheid tot samenwerking, vooral in tijden van gevaar en watersnood, bij mensen die overigens niet dezelfde religieuze overtuigingen deelden noch dezelfde houdingen of wereldse opvattingen er op na hielden."¹⁸ Deze samenhang wordt bevestigd in een gastcollege van de socioloog Meerten B. ter Borg aan de Sorbonne in Parijs (januari 2000).¹⁹ Ook ter Borg wijst op de oorsprong van *door water gescheiden kleine gemeenschappen. En de onmogelijkheid van een adel om daar grip op te krijgen*. Daarbij gaf de ligging van Nederland temidden van de belangrijkste waterwegen van Europa aanleiding tot het ontstaan van een *handelsgeest*. Ter Borg: "Dat betekent een mentaliteit die een mengeling is van tolerantie, materialisme, gezond verstand en realisme. Niet de adel bepaalt in de eerste plaats deze mentaliteit, maar de burgerij." Ter Borg wijst ook op de noodzaak van samenwerking temidden van een landschap van dijken en polders en de eeuwige dreiging van het water. Grote sociale verschillen zijn daarbij niet gewenst. En ook grote verschillen in wereldbeschouwing worden niet op de spits gedreven. Ter Borg spreekt hier van een *poldermentaliteit*, "een combinatie van gelijkheidsmoraal, tolerantie en dienen-gevolge, de neiging de belanghebbenden te raadplegen voor men iets onderneemt." Die poldermentaliteit is weinig gevoelig voor barokke passie en katholieke spirituele hiërarchie. Beter past hier het *calvinisme* "waarin iedereen gelijk is voor God zonder tussenkomst van wat

II, Contact, Amsterdam, 1989, p. 566.

¹⁸ A.C. Zijdeveld, *Kleine geschiedenis van de toekomst. 100 thesen over de Westerse samenleving op weg naar de eenentwintigste eeuw*, Kok Agora, Kampen, 1994, p. 66

¹⁹ Het artikel *De macht van het water* door Meerten B. ter Borg, *Trouw* 24 februari 2001

dan ook." Het geeft uiteindelijk ook een mentaliteit van: "Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg. Eenvoud, soberheid, nederigheid: dat zijn de ware deugden en daar is men trots op. Gelijkheid en gematigdheid zijn in Nederland geen ideaal, maar een noodzaak en als zodanig een oude traditie."

Eenvoud, soberheid, nederigheid: dat zijn de ware deugden en daar is men trots op. Gelijkheid en gematigdheid zijn in Nederland geen ideaal, maar een noodzaak en als zodanig een oude traditie." De combinatie van een tot individualisme neigende geest en de in het protestantisme gebruikelijke zelfstandige bijbeluitleg, leidt overigens wel tot een grote veelheid van protestantse kerkgemeenschappen. Ter Borg: "Waar het gaat om het aantal protestantse kerkgenootschappen lijkt iedereen de tel kwijt, en ook de theologische redenen van al die scheuringen worden alleen begrepen door wie aan zo'n scheuring mee doet."

De realistische schilderkunst van de 17e eeuw, het 20e-eeuwse essentialistische werk van Mondriaan, maar ook de moderne progressieve wetgeving, die uitdrukking wil zijn van een pure, expliciete moraal zonder hypocrisie, het wijst allemaal op een, zo ter Borg, hang naar zuiverheid, eenvoud en waarachtigheid, gebaseerd op een eeuwenoude strijd tegen het water. Ik zou daar zelf aan toe willen voegen dat het vooral ook verwijst naar een bewustzijn dat - toenemend analytisch - met een veel scherper blik naar de wereld kijkt, en dat in combinatie met ook synthetische vermogens veel beter in staat is het essentiële te abstraheren uit het bijzondere.

Niet slechts in Nederland

Interessant te vermelden bij deze gecombineerde visie van Romein en ter Borg is de *kritiek* van de milieuhistoricus Wybren Verstege. Hij schrijft terecht: "Wat hij [ter Borg] vergeet te vermelden is dat Nederland wat dat betreft [de strijd tegen het water] nu ook weer niet zo uitzonderlijk is. Van Le Havre tot Riga bestond namelijk de hele Noord- en Oostzeekust uit meren, rivieren en moerassen. The Wash in East-Anglia ten noorden van London was een Zuiderzee in wording, tot de Engelsen besloten grote delen van deze baai in te polderen. Dat geldt ook voor de Dollard in het Duits-Groningse grensgebied, de Jade bij Bremen, de bocht van Lübeck en de golf van Riga."²⁰ En niet te vergeten, aldus Verstege, de drooglegging van vele meren en het eeuwenlange gevecht tegen overstromingen van rivieren elders in Europa. Verstege wijst er ook op dat de echte overwinningen in de strijd tegen het water pas bereikt werden toen er zich een voldoende sterke overheid had ontwikkeld: "(...) de inpolderingen in Noord-Holland, de drooglegging van de Haarlemmermeer, Zuiderzee- en de Deltawerken zijn een product van ofwel het Amsterdamse handelskapitaal, zoals de Beemster of de Schermer, ofwel van een sterke staat. Met een soort boerendemocratie hadden die projecten weinig te maken." Evenwel toch heel erg in lijn met het verhaal van Romein en ter Borg is de oorzaak die Verstege aangeeft van het *succes* van Amsterdam als handelsstad (ondanks haar ongunstige ligging aan een binnenzee). Belangrijk blijken dan factoren als nuchterheid, zakelijkheid, stiptheid en ordelijkheid, die allen verwijzen naar een belangrijker wordend analytische bewustzijn. De historicus Verstege: "Dat de handelsstad zo machtig werd, had een institutionele oorzaak, geen geografische: de stedelijke magistraten en handelaars zorgden voor

²⁰ Zie het artikel *De strijd tegen het water als politieke mythe* door Wybren Verstege, *Trouw*, 10 maart 2001

'eerlijke' handel, wettige contracten die stipt werden nageleefd, geen geknoei met maten en gewichten, havenfaciliteiten, een beurs, geen koninklijke willekeur en geen gezeur over het ware geloof van de neringdoenden (...)."

Amsterdam maakte in de 13e t/m de 16e eeuw deel uit van een verbond van handelaars, de zgn. *Hanzebond*, dat een groot deel van het gebied omvatte dat Verstege hierboven weergeeft (Noordwest-Europa). Het is in grote lijnen hetzelfde gebied dat in later eeuwen geassocieerd wordt met protestantisme, industrie en democratie. Is dit toeval? Algemeen gezien *onderschrijven* de argumenten van Verstege alleen maar het beeld van een waterig en vruchtbaar, geologisch grillig Europa, bevolkt door een dusdanig grote veelheid van zichzelf bedruipende en eigenzinnige gemeenschappen, dat geen heerser of keizer, ook niet Karel de Grote, Napoleon of zelfs een Hitler, daar ooit echt grip op heeft kunnen krijgen. Dat dit dus niet gebeurd is, heeft deze veelheid van gemeenschappen de *vrijheid* gegeven de analytische vermogens verder te ontwikkelen dan elders. Na de Middeleeuwen waren concentraties van opkomend analytisch bewustzijn vooral te vinden in de grote steden en stedelijke gebieden in Noord-Italië en Noordwest-Europa. Echter, vooral ook het 17e-eeuwse Nederland, ruwweg het gebied omvattend van Noord- en Zuid-Holland en Vlaanderen, was een belangrijke pionier op dit gebied, met overwegend een samenleving die in haar bedrijvigheid en geringe aanwezigheid van feodaliteit reeds een moderne indruk maakt. De historicus Johan Huizinga: "In die rijke Republiek der Zeven Provinciën, om haar wereldhandel door alle andere staten benijd, bestond geen gezag dat orde en regel gaf aan de naar alle kanten overvloeiende drang tot onderneming en bedrijf."²¹

In de vroeg-Nederlandse cultuur werd de orde niet zozeer van bovenaf opgelegd en afgedwongen door een repressieve adel en geestelijkheid, zij lijkt veeleer van binnen uit te komen, vanuit het zich organiseren van een rijk gevarieerde samenleving van handelaars en ambachtslieden. Daarbij betreft het mensen die al relatief veel scholing genoten hebben en ook redelijk goed gehuisvest zijn. De historicus Simon Schama over deze cultuur van de Gouden Eeuw: "Ze werd in hoge mate gedragen door die zeer brede laag van de bevolking tussen ambachtslieden en kooplieden die in Nederland de 'brede middenstand' heet. Ze omvatte een wereld die overwegend stedelijk en voor die tijd verrassend geletterd was en ze voedde een markt, belust op prenten, verluchte verhalen, gedichten en polemieken. Ze bestond in en beruiste op een naar zeventiende-eeuwse maatstaven opmerkelijk stabiele samenleving. En die samenleving was zo stabiel omdat de mensen goed gevoed en, het allerbelangrijkste voor deze huiselijke cultuur, fatsoenlijk gehuisvest waren."²²

²¹ Johan Huizinga, *Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw*, Contact, Amsterdam, 1984, p. 29

²² Simon Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*, Contact, Amsterdam, 1989, p. 16.

Descartes, Spinoza

In de 17e eeuw vormen de Lage landen, dit losse conglomoraat van op bijbel en handel georiënteerde steden en dorpen en gemeenschappen, een broedplaats van nuchterheid, zakelijkheid, alsook moraal en egalitair denken. Descartes, de 'vader van het Moderne Denken' - redenerend, twijfelend, het subject centraal stellend - kon hier vrijelijk schrijven en publiceren. Ook was er interesse voor bijvoorbeeld een filosoof als Spinoza, die zich in het spoor van Descartes in belangrijke mate afzette tegen de traditionele religieuze opvattingen en daar een overwegend rationeel beredeneerd wereldbeeld tegenover zette. In een artikel over de rol van deze belangrijke denker schrijft de journalist Rob Hartmans: "Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw doen zich overal manifestaties van de Verlichting voor, maar een groot deel daarvan is redelijk gematigd en wordt hierdoor al spoedig geassimileerd door de culturele en maatschappelijke bovenlaag. Het waren subversieve types als Spinoza, en in iets mindere mate Thomas Hobbes, die het grootste gevaar vormden voor de traditionele denkbeelden en instituties."²³

Deze centrale rol die Spinoza wordt toegeschreven wekt trouwens alweer de behoefte tot nuancering. Zo schrijft Jan Dirk Snel in het *Historisch Nieuwsblad* over een recent verschenen biografie door Steven Nadler: "Nadler wekt de indruk dat Spinoza met een paar medestanders als enige bij zijn verstand was. De rest van zijn tijdgenoten, en vooral de dominees, lijken allemaal compleet van lotje getikt. Fanatiek zijn ze steevast. Hoe de Republiek met zoveel loslopende gekken toch zo tolerant kon zijn, blijft onduidelijk." Snel verwijst naar Spinoza's rationalistische religiekritiek als datgene wat hem subversief maakt. Wat betreft zijn filosofie echter merkt hij op dat Spinoza de grenzen van het wetenschappelijke verre overschrijdt en terecht komt in een wereld van onmogelijk waar te maken conclusies. Hij schrijft, misschien wat hard maar wel correct: "Spinoza dacht nog dat de hele natuur en het hele leven uiteindelijk met even grote precisie gekend konden worden. Wij hebben leren leven met de indeling van de wetenschap in twee of meer wetenschappelijke culturen. Er is zachte en harde kennis. Er zijn feiten en meningen. Sommige dingen weten we tamelijk zeker, veel is in principe voor verbetering vatbaar. Veel is hypothetisch en ongelooflijk veel zullen we in principe nooit weten. Noch de methodische twijfel van Descartes noch de arrogante metafysische betweterij van Spinoza heeft nog waarde."²⁴

De rationalist Spinoza zal het vermogen van het verstand om al redenerend tot waarheid te komen overschat hebben. Niettemin vertegenwoordigt zijn werk een grootse synthese van joodse mystiek en het redelijk-wetenschappelijk denken.²⁵ Hij

²³ Zie: *Biografieën van een 'bijna-heilige'* van Rob Hartmans, Groene Amsterdammer, 8 september 2001 (het citaat is hieraan ontleend). Zie ook het artikel *Verlichting begon in Holland* van Pieter Pekelharing (*Trouw*, 12 mei 2001), een bespreking van het recent verschenen *Radical Enlightenment. Philosophy and the making of modernity, 1650-1750* van Jonathan I. Israel.

²⁴ Citaten uit: *Een betweterige lenzenlijper* door Jan Dirk Snel, *Historisch Nieuwsblad*, oktober 2001

²⁵ Dr. J. Waldram, drs. Th. van Kooten, *Encyclopedie van de filosofie*, Tirion, Baarn, 1991, p. 229

gelooft onder andere dat de natuur in God is en dat de natuurwetten Gods verordeningen zijn betreffende die natuur. Zijn werk beïnvloedt het denken van o.a. Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche en Bergson.²⁶

Individualisme, secularisatie, zoeken naar evenwicht

Terugkerend naar het thema van de analytische wending in de Lage Landen is het interessant nog te verwijzen naar het onderzoek betreffende de naoorlogse *modernisering* van de Nederlandse samenleving, uitgevoerd door de hoogleraren Kees Schuyt (sociologie) en Ed Taverne (architectuurgeschiedenis).²⁷ Meekomend met de Marshall-hulp, en mede dankzij het grote prestige van de Amerikanen, deze 'Bevrijders van het Nazi-juk', kwam er een mentaliteit van, in trefwoorden: "industrialisatie, techniek, efficiëntie, rationalisering, automatisering, planning, welvaart, samenwerking, zelfontplooiing en consumptie." Wat dan als een katalysator gewerkt heeft bij de reeds aan de gang zijnde processen van individualisering en secularisering, leidend tot onder andere de afbraak van het zuilenstelsel, de ontkerkelijking en het ik-tijdperk.

Opvallend daarbij is dat er zich in het na-oorlogse Amerika een samenleving heeft ontwikkeld, waarin het analytische vooral naar voren komt in een *economisch individualisme*, dat gericht is op vrij ondernemerschap en prestatieloon. Terwijl religieus gezien (synthetisch bewustzijn) de V.S. zich ook tegenwoordig nog een godsdienstig land tonen (net als bijvoorbeeld Ierland). In grote delen van Europa daaren-tegen is er veel meer sprake van een *cultureel individualisme*, wat naar voren komt in bijvoorbeeld een geringer respect voor gezag en een verminderd kerkbezoek.²⁸

Uit het interview naar aanleiding van bovengenoemd onderzoek nog het volgende fragment: "Hendrik Spiering: 'Maar wat is dan oorzaak en gevolg? Braken de jaren-zestig-rellen nu de gezagsverhoudingen open of niet? En gaf dat dan geen impuls aan het individualisme?' Taverne: 'Ik zeg: dat individualisme komt voort uit diepere structuren.' Schuyt: 'Het idee dat het individu als individu moet worden aangesproken, vind je al breed in de jaren vijftig. Tegen de massamens! Dat wordt in de jaren zestig en zeventig gewoon voortgezet. Het verschil is dat het in de jaren vijftig om geleide zelfontplooiing gaat, daarna komt er tegen die leiding collectief verzet en dan wordt dat idee totaal gedemocratiseerd. Vervolgens komt er, in de jaren tachtig, de exploitatie van die situatie door het consumptiekapitalisme.'"²⁹

²⁶ Will Durant, *Van Socrates tot Bergson. Hoofdfiguren uit de geschiedenis van het denken*, Boucher, Den Haag, 1941, p. 218

²⁷ Zie het artikel *Die cruciale jaren vijftig. Taverne en Schuyt over de modernisering van Nederland*, van Hendrik Spiering, NRC Handelsblad, 3 maart 2001

²⁸ Zie: Ben de Pater (eindred.), *Eenwording en verbrokkeling. Paradox van de regionale dynamiek*, Van Gorcum, Assen, 1995, p. 169-170.

²⁹ *Die cruciale jaren vijftig*, de afsluitende alinea

Een dynamisch evenwicht

Secularisering en individualisering, het gaat allemaal gepaard met een afnemend waarde hechten aan familiebanden, religieuze of ideologische dogma's en hiërarchische verhoudingen en een toenemend waarden van individuele vrijheden en vormen van collectief gegarandeerde individuele zekerheid (gezondheidszorg, huisvesting, onderwijs, bijstand, enz.). In hoeverre hier een situatie van stabiliteit zal worden bereikt is moeilijk te zeggen. Wel is duidelijk dat processen niet tot in het oneindige door kunnen gaan en dat er ergens een evenwicht bereikt moet worden. Het zal een evenwicht zijn tussen enerzijds de ontplooiing van individuele belangen en motieven en anderzijds de neiging deel te hebben aan een samenleving en te werken aan de instandhouding en ontwikkeling ervan. De andragoog Jaap van der Stel: "Chaos en ordening zijn geen vreemden van elkaar: het één veronderstelt het ander. Evenzo gaan individualisering en sociale integratie hand in hand."³⁰

Een dergelijk evenwicht impliceert dus geen bevriezende orde noch totale anarchie. Veeleer betreft het een alsmaar doorgaande maatschappelijke discussie, waarin allerlei voors en tegens, argumenten en belangen, idealen en verlangens op democratische wijze geponereerd, gewogen, verworpen of gehonoreerd kunnen worden. Duidelijk is in ieder geval wel - en dit zal bij het afwegen van individuele en gemeenschappelijke belangen voortdurend helder beseft moeten worden - dat de opkomst van het analytisch bewustzijn de individuele mens zodanig in beeld heeft gebracht, dat daaruit een samenleving is ontstaan die veel rechtvaardiger is dan de voorafgaande vroeg-kapitalistische en feodale samenlevingen. Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, zegt hierover: "In honderd jaar tijd is een leefwereld die toen maar voor tien of vijftien procent van de bevolking beschikbaar was - een goed huis, een goede opleiding, een zeker inkomen, goed voedsel, verwarming, noem maar op - gemeengoed geworden voor minstens 85 procent. En als je kijkt naar een zeker basisniveau, dan is het voor nagenoeg honderd procent beschikbaar."³¹ Deze vorm van samenleving, die we vooral kennen van Nederland en Scandinavië³², en in mindere mate van nog een aantal andere westerse landen en ook Japan, toont aldus sociaal-economisch gezien een ten goede neigend samenwerken van analytische (individualistische, emancipatorische) en synthetische (sociale, gemeenschapsgerichte) vormen van bewustzijn. In het licht gezien van de enorme sociaal-economische verschillen tussen de landen, culturen en continenten en de grote problemen die daaruit voortkomen, o.a. massamigratie, terrorisme, uitbuiting en criminaliteit, is het wenselijk te werken aan de ontwikkeling van een gelijksoortige vorm van samenleving en mentaliteit wereldwijd. Anderssoortige culturele achtergronden zullen hierbij echter remmend werken. Terwijl ook de andere omstandigheden wat betreft bodem en klimaat, een obstakel zullen vormen. Er schuilt echter

³⁰ Paul Schnabel (red.), *Individualisering en sociale integratie*, SUN /Nederlands Gesprek Centrum, Nijmegen, 1999, p. 157.

³¹ Zie het artikel *De maakbare samenleving* door Rob Hartmans, Groene Amsterdammer 22 september 2001

³² Zie: Geert Hofstede, *Allemaal Andersdenken*. *Omgaan met cultuurverschillen*, Contact, Amsterdam, 1991, p. 136

een grote kracht in het betere ten opzichte van het mindere, zeker als het de keuze betreft tussen enerzijds de verworvenheden van bovengenoemde samenleving en anderzijds de armoede en rechteloosheid die je vaak ziet in veel andere samenlevingen. Verder mag verondersteld worden dat de tegenwoordig grotere technologische vermogens verlichting zullen brengen in de leefomstandigheden, als deze althans meer gedragen worden door de algehele mentaliteit ter plaatse.

VER. WOODBROOKERS BARCHEM - Cursusprogramma 2002:

In het fraaigelegen conferentie-oord, Woodbrookersweg 1, te Barchem. geeft de Stichting Teilhard de Chardin een weekend met als thema:

Onze toekomst in het licht van de evolutie

Visies hierop van kernfysicus Charon, procesfilosoof Whitehead en de evolutiebioloog Teilhard de Chardin worden door drie inleiders verwoord. In de discussie daarover staat de vraag centraal of wij verantwoordelijkheid dragen voor het voortbestaan van onze wereld en de richting waarin deze zich ontwikkelt.

Tijd: 08-10 maart: Inl. tel. 0573-44 17 34.

Kosten: € 150,-

VOOR U GELEZEN:

* **G. de Purucker: De Esoterische traditie, Theosophical University Press Agency, 2001, ISBN 9070328550, 750 blzz.gebonden f 79.--**

Hoewel velen dit Boek wellicht achterhaald vinden deel ik die mening niet. Ik schrijf het zelfs met een hoofdletter, zoals men dat doet met de Bijbel. Ik zou iedereen namelijk willen aanraden dit Boek ter hand te nemen en zich te begeven in de onweersproken helderheid van de eeuwige waarheden erin. Neem deze aandachtig in u op en ervaar deze in de taal van onze tijd. Eén citaat: "Religie, filosofie en wetenschap zoals deze nu algemeen worden opgevat, zouden wezenlijk van elkaar gescheiden zaken zijn en van nature vaak in een onverzoenlijke strijd met elkaar zijn verwickeld... Deze algemeen heersende opvatting over de drie fundamentele werkingen van de menselijke ziel is geheel onjuist, want religie, filosofie en wetenschap zijn fundamenteel één ding dat zich op drie verschillende manieren manifesteert. Religie, filosofie en wetenschap moeten op hetzelfde moment samengaan, willen wij achter de feitelijke waarheden van de natuur komen. Ze zijn slechts de drie aspecten van het menselijk denken wanneer dit de inspiratie overbrengt die daarin naar binnen stroomt vanuit de innerlijke geestelijke zon die ieder mens in het verborgene van zijn wezen is.... Wetenschap is een werkwijze van de geest en het denken van de mens in een poging *het hoe* van de dingen te begrijpen. Filosofie is hetzelfde streven van de menselijke geest om niet alleen *het hoe*, maar ook *het waarom* van de dingen te begrijpen, waarom de dingen zijn zoals ze zijn, terwijl religie datzelfde streven van de menselijke geest is naar vereniging met het AL."

Hier wordt de mens niet benaderd vanuit een bepaalde geloofs- of levensovertuiging, maar vanuit zijn wezen: "Wanneer er niet langer of mannen of vrouwen zullen zijn, maar eenvoudig mensen die in lichamen van licht zullen wonen, dan zal de innerlijke god, de immanente christus, de dhyani bodhisattva, met relatieve volmaaktheid aan zichzelf uitdrukking kunnen geven. Dan zal het koninkrijk van Christus, waarover de eerste christelijke mystici hebben geschreven, zijn gekomen". Uit de titels van enkele hoofdstukken moge dat verder duidelijk worden: Zichtbare en onzichtbare werelden, Hoe het ene het vele wordt, De evolutie van mens en dier, Weefsels van het Lot, Hoe de mens wordt geboren en wedergeboren, de Dood, Een studie van bewustzijn, Geboorte en vóór de geboorte, Verkeerd begrepen leringen uit de Mysterieën. Kortom, *De Esoterische Traditie* is een doorwrocht werk, waaraan generaties van wijzen hun bijdrage hebben geleverd. ESSEE, 18/9, 2001 (*enigszins ingekort, redactie*)

*** Naomi Klein 'No Logo' - uitgeverij Lemniscaat 2001, 554 blzz., ± f 50,-**

Bij het zien van de beelden van de aanslag op de Twin Towers in Amerika bleef bij miljoenen mensen de kreet OOOh in de keel steken. Verwijst de grafische vormgeving () van de tekst van No Logo naar deze gesmoorde kreet? Lijkt het zware zwarte boek op zijn kant gezet niet op een grafzerk? Heeft de schrijfster op deze wijze een monument willen plaatsen voor de slachtoffers van deze catastrofe?

Nee. Het is toeval, dat het boek kort na deze aanslag in een Nederlandse vertaling verscheen. Het gezicht van de jonge schrijfster op de achterflap (31) straalt trouwens van levenslust. Niets in haar doet ook maar in de verste verte aan de dood denken. En toch. Er is een verband.

Het zwarte boek is een waar zwartboek. Het bevat alle mogelijke uitingen van economische expansie over de ruggen van anderen heen. Naomi Klein verzamelde er met een team van medewerkers en door bezoek ter plaatse vier jaar lang alle gegevens voor. Met literatuur en cijfers onderbouwt zij haar vlot geschreven verhaal. Zo toont zij aan, dat de bedrijfsstrategie van westerse multinationals thans psychisch of fysiek maar liefst 27 miljoen mensenlevens vernietigt in 850 vrijhandelszones in de 70 armste landen van de wereld. En hoe deze strategie via fenomenen als uitzendbureaus, contractarbeid, fusies en privatiseringen ook steeds meer aan onze eigen leefruimte begint te knagen. We krijgen hierdoor meer begrip voor acties van NGO's en groeperingen als Reclaim the Streets, People's Global Action en antiglobalisten bij topontmoetingen van de G-8 en dergelijke. Het wordt duidelijk dat we staan voor het graf van de globalisering in haar huidige vorm.

Dat de antiglobalisten Naomi Klein tot spreekbuis van hun beweging hebben uitgeroepen, is dan ook niet verwonderlijk. Toch geeft het boek zelf daartoe geen aanleiding. Bij het graf van de huidige wereldeconomie maant zij op evenwichtige wijze tot bezinning. Uitvoerig komen daarbij vragen aan bod als: Hoe kan de globalisering het welzijn van allen bevorderen? Wat waren de fouten van het verleden? Brengen de door NGO's afgedwongen nieuwe gedrags- en bedrijfscodes voldoende waarborgen voor een rechtvaardiger toekomst? Kan door de snelle uitwisseling van informatie via het internet en e-mail voldoende druk worden uitgeoefend op de naleving van afspraken? Ook als daaraan geen duidelijk structurele leiding wordt gegeven?

Dit boek is een Mahnmal, een gedenkteken en een oproep: Denk om onze toekomst. Word je bewust van je gedragingen. Wat je zaait, zul je oogsten. De vooruitgang moet eerlijker worden verdeeld. De angst, dat de armen de barricaden zullen bestormen, is al zo oud als de kasteelgracht. Laat je echter niet door de angst leiden, maar door de daadkracht van de verandering.

Ik zou alle verantwoordelijken en leiders van kerkelijke, bestuurlijke, politieke en financieel-economische groeperingen met klem willen aanraden dit boek te gaan lezen. Niet alleen om zich meer bewust te worden van de achtergronden van de huidige sociaal-economische ontwikkelingen. Nee, vooral om er stukken uit voor te lezen en te bespreken met mensen uit hun achterban. Telkens opnieuw, telkens andere. Discussieer erover. Zorg voor leven na de dood. *HvB*

*** Dr. Wayne Dyer: 'Willen is kunnen', Uitgeverij A.W. Bruna bv., Utrecht, 2001, 298 blzz., f 35,15**

Met boeken als 'Het heft in eigen handen', 'Niet morgen maar nu', 'Lessen in levenskunst', 'Geluk is de weg' en 'De taal van het hart' heeft dr. Wayne Dyer wereldwijd naam gemaakt als psychotherapeut. Ook het voorliggende boek 'Willen is kunnen' zal zeker veel lezers weten te inspireren. Zijn uitgangspunt: "De wereld heeft geen nieuwe religie nodig, noch een nieuwe filosofie. De wereld heeft mensen nodig, die door middel van toewijding aan God, zo vervuld zijn van de geest, dat zij instrumenten kunnen worden via welke genezing kan plaatsvinden, want genezing is belangrijk voor iedereen" (p. 206).

In deel I onderzoekt de schrijver de grondbeginselen voor het oplossen van problemen, in deel II de praktische beoefening daarvan. Het motto van deel I is een uitspraak van Ramana Maharshi: "Er is niets mis met de schepping van God. Mysterie en leed bestaan alleen in het verstand". Theologen zouden zeggen: De schepping is goed, de mens is geheel en al zelf verantwoordelijk voor het kwaad. De soefi-mysticus Hazrat Inayat Khan: "De oplossing voor het probleem van vandaag is het ontwakken van het bewustzijn van de mensheid tot de innerlijke goddelijkheid" (p. 21). Waar Teilhard de Chardin de toeneming van het bewustzijn ziet als resultaat van inspanning, ligt het accent bij Dyer meer in het loslaten. Problemen en ziekten ziet hij als illusie. Ze bestaan niet echt, maar alleen in onze beleving als gevolg van een verkeerd gerichte energie. Dyer ziet het universum namelijk als één groot goddelijk energieveld, waaraan we kunnen deelhebben of waarvan we ons kunnen verwijderen. Als er ziekten, conflicten of andere problemen optreden is dit een signaal. We zijn dan op een te lage frequentie afgestemd. We hebben ons losgemaakt van God. Immers, op de hogere goddelijke frequentie bestaan er geen problemen. De kunst is het nu om problemen los te laten vanuit het besef dat ze niet echt bestaan en om deprimerende gevoelens te transformeren naar die van dankbare aanvaarding, eerbied, vreugde. Het ontwikkelen van hogere (snellere) energieën maakt de weg vrij voor vreugde, vrede en geluk. We kunnen leren om elke crisis te zien als een kans: "Je ergste vijanden zijn je grootste leraren, omdat ze jou in staat stellen de emoties woede en wraak te onderzoeken om er vervolgens bovenuit te stijgen" (p. 146). Een hoogst actuele uitspraak na 11 september.

Deel II begint met het bekende gebed van Franciscus van Assisi:

*Heer, maak mij tot instrument van uw vrede
waar haat is, laat me liefde zaaien;
waar onrecht is, kwijtschelding;
waar twijfel is, geloof;
waar wanhoop is, hoop;
waar duisternis is, licht;
waar verdriet is, vreugde*

*O, goddelijke Meester, geef dat ik niet zozeer op zoek ga
naar getroost worden, maar naar troosten
naar begrepen worden, maar naar begrijpen,
naar geliefd worden, maar naar liefhebben.
Want het is door geven, dat we ontvangen;
door vergeving worden we vergeven;
door te sterven worden we geboren in
het eeuwige leven.*

In zes hoofdstukken worden vervolgens voorbeelden en suggesties voor de toepassing van deze leefregels aangedragen. Zij zijn echt op de praktijk van het dagelijks leven toegesneden en dragen zeker bij tot meer inzicht in eigen gedragspatronen. Vooral diegenen onder de priesters en dominees, die het boek op grond van de titel of bovenstaande beschrijving wellicht geneigd zijn af te doen als een product van New Age, zou ik het ter lezing willen aanbevelen. Ons tijdschrift GAMMA stelt zich graag beschikbaar voor een forumdiscussie hierover.

HvB

*** Mark van de Ven: Voorbij de erfzonde - de dood op z'n retour, Uitg. Petiet, Laren N-H, 2001, 164 blzz.**

Door de farmaceutische industrie wordt genezing afhankelijk gemaakt van genetische manipulatie. Men onderzoekt slechts bij hoge uitzondering de kleine groep van hen, die belast zijn met een erfelijke ongeneeslijke ziekte en deze niet kregen of hebben overwonnen. Het is namelijk niet rendabel. Echter, volgens de schrijver regeren de genen niet, zij reageren slechts. Hier staat Newtons determinisme tegenover Einsteins model: Genen reageren op biofotonen vanuit complexe energievelden (bv. op grond van onze gedachten). Het is het celgeheugen dat als blauwdruk staat tegenover de genetische structuur. Richard Dawkins mag nog zo zeer beweren dat ook onze reactie op veranderlijke situaties erfelijk bepaald is, de mens is ten enenmale geen robot. Via reclame zelfs van stichtingen die ziektes bestrijden zoals Alzheimer en MS wordt echter de indruk gewekt, dat onze gezondheid afhangt van onze genen, en dat ik er dus zelf geen enkele invloed op heb. Zo wordt het geloof verbreid, dat de wetenschap de bron van alle inzicht is. Hierdoor vervreemdt de mens van zichzelf. Mark van de Ven

gelooft heilig in de kracht van het positieve denken en dat ziekten en gemuteerde genen een gevolg zijn van onze 'verwongen' staat van zijn. Het zijn volgens hem iemands 'psyche' en 'overtuigingen' die bepalend zijn voor het al dan niet doorlaten van genetische instructies.

Het zal duidelijk zijn, dat het bovenstaande voor het grootste deel berust op geloof, en niet op wetenschap. Daar is uiteraard niets mis mee. Het is stellig goed om met veel vertrouwen in jezelf, je eigen krachten zo gezond mogelijk en in harmonie met je omgeving te leven. Daardoor vermijd je spanningen. Deze kunnen in het lichaam allerlei blokkades veroorzaken, waardoor organen bekneld raken en minder goed gaan functioneren. Op het moment echter, dat ziektes de kop opsteken, die wetenschappelijk aantoonbaar erfelijk in de genen verankerd zijn, zal iedereen bestrijding door genterapie toejuichen. De biochemicus prof. Sjoerd Bonting, die jarenlang onderzoek naar medicijnen verrichtte, ontkent dat verschijnselen die zich op het microniveau van het DNA afspelen vanuit het macroniveau van de soort kunnen worden beïnvloed. Volgens de wetenschap is het DNA niet door het gedrag te beïnvloeden.

Ook de mening van Van de Ven, dat de mens ooit leefde in het aards paradijs en toen volmaakt was, d.w.z. zonder zonden, zonder gebreken en (lichamelijk) lijden berust op geloof. Uitgaande van de evolutietheorie van Teilhard de Chardin kunnen we een dergelijke opvatting goed plaatsen. Immers, de erfzonde zoals die wordt verbonden met de zondeval na het eten van de verboden vrucht in het aards paradijs, krijgt in diens visie een heel andere inhoud. Voor Teilhard verzinnebeeldt dit verhaal de omslag van bewustzijn in zelfbewustzijn. In de mens verschijnt de soort, die afstand kan nemen van zijn omgeving door reflectie. Hij kan derhalve ook bewuste keuzes maken. Met andere woorden: hij eet van de boom van kennis van goed en kwaad. Zijn vrijheid kan hij aanwenden ten eigen bate (eigenbelang, egoïsme, verbrokkeling) of ten dienste van de samenleving, het geheel, de gang van de evolutie naar vereniging met de Schepper (onbaatzuchtigheid, altruïsme, eenheid in verscheidenheid).

Het boek van Mark van de Ven geeft veel te denken. Wij legden het ter beoordeling voor aan ons GCWR-lid Lindy Deurvorst. Zij schreef ons: "Ik vind het een uitstekend boek met een misleidende titel. Wie zou vermoeden dat achter het erfzondeverhaal een eminente dissertatie schuil gaat over genetische processen. Drievoudig: fysiek, emotioneel en spiritueel. Hier is een professionele biochemicus aan het woord. Ook op de benadering vanuit emotioneel/mentale beïnvloeding lijkt me weinig aan te merken. En dan - surprise, surprise! - de spirituele kant! Ik ga dit boek zeker zelf aanschaffen. Vooral voor het eerste hoofdstuk over voeding en zo. Mark van de Ven schrijft helder en bondig. Dit laatste moeten we niet onderschatten."

De redactie staat open voor andere meningen of voor uitvoeriger kritiek op de hierboven genoemde boeken.

Pro-GAMMAatjes

- **VER. WOODBROOKERS BARCHEM - Cursusprogramma 2002:** Onderstaande en andere cursussen worden voor € 150 gegeven in het fraaigelegen conferentie-oord, Woodbrookersweg 1, te Barchem. Inl. tel. 0573-44 17 34.

11-13 jan.: Wie is mijn naaste? Dr.P. van der Velde, docent hindoeïsme/boeddhisme aan de Kath.Universiteit Nijmegen spreekt hierover vanuit deze religies.

22-24 febr.: Op zoek naar de clown in jezelf. Met José Sueters, die regelmatig als clown optreedt en clownslessen en -workshops geeft.

8-10 maart: Onze toekomst in het licht van de evolutie. Visies hierop van kernfysicus Charon, procesfilosoof Whitehead en evolutiebioloog Teilhard de Chardin worden door drie inleiders verwoord. In de discussie daarover staat de vraag of wij verantwoordelijkheid dragen voor het voortbestaan van onze wereld en de richting waarin deze zich ontwikkelt. Zie de navolgende omschrijving:

Onze toekomst in het licht van de evolutie

Is er in de evolutie vanaf de big bang, waarmee het allemaal begon, een lijn naar de toekomst te trekken? Anders gezegd: Is de evolutie doelgericht? Of is het allemaal een kwestie van willekeur, toeval? Heeft de mens er niets over te beslissen? Of dragen wij samen - en ook persoonlijk - wel degelijk verantwoordelijkheid voor het voortbestaan van onze wereld en de richting waarin deze zich ontwikkelt? Hoe ziet de kernfysicus Jean Ernst Charon dat, hoe de procesfilosoof Alfred North Whitehead en de evolutiebioloog Pierre **Teilhard de Chardin**? En in hoeverre is hun zienswijze geaccepteerd door de wetenschap, de filosofie en de theologie? En...wat natuurlijk nog belangrijker is: Wat zijn de consequenties van hun denken voor ons persoonlijk en voor onze maatschappij? Over deze kwesties discussiëren wij na inleidingen van respectievelijk de automatiseringsdeskundige Gerrit Teule, de theologe en franciscanes Paula Copray en de teilhardiaan Henk Hogeboom van Buggenum. Gerrit Teule is o.a. de auteur van het boek 'Chaos en Liefde' (uitg. De Ster 2000) en houdt zich bezig met het onderzoek naar electromagnetische straling en de inwerking ervan op het immuunsysteem. Paula Copray geeft veel lezingen in den lande over het moderne godsbeeld. Zij schreef verschillende boeken, waaronder het gebedenboekje "Als horende de Zwijgende" (Uitg. Dabar 1997). Vrij recent gaf zij in het TV-programma Kruispunt uitvoerig haar visie op euthanasie. Henk Hogeboom blies acht jaar geleden de Stichting Teilhard de Chardin nieuw leven in. Het tweemaandelijks tijdschrift GAMMA van deze stichting zoekt naar de convergentie tussen wetenschap en religie. Tijdens de cursus zal een videofilm over de mystieke visie van Teilhard de Chardin op onze toekomst worden getoond. **Begin:** vrijd. 8 mrt. om 19.30 uur, **einde:** zond. 10 mrt. na de lunch. **Prijs:** € 150,00

Op de website ><http://www.nv2r.com>< presenteert Nicolas de Rauglaudre u zijn CDRom over **Teilhard de Chardin**. Ze is te bestellen.

- **BUREAU VER(?)ANTWOORD** organiseert activiteiten om de mondiale bewust-wording te bevorderen. Zij doet dit om mensen te stimuleren tot handelen waarin solidariteit met kansarmen in ontwikkelingslanden voorop staat. Voor meer info: Stationsstraat 39, 5038 EC Tilburg, tel: 013-5351523, e-mail: tilburg@cossen.nl t.a.v. J. Vugts. Activiteiten in **december 2001**:

Donderdag 13 dec.: * Tobin-tax en Attac in Tilburg: Inleiding op de Tobin-tax en relatie met overige actiepunten van de Attac-beweging door Willem Bos (Attac-Nederland). Dhr Bos geeft de stand van zaken weer met betrekking tot de internationale Tobin-campagne en participeert in de discussie omtrent de oproep Tilburg Tobin Tax Gemeente, een initiatief van Attac-Tilburg. (20:00-22:00 uur, Stationsstraat 39 te Tilburg)

Vrijdag 14 dec.: * LETS-concept en LETS-beweging (Local Exchange Trade System): Inleiding in LETS met een overzicht van diverse LETS-projecten in Nederland door Nico Schoen (LETSLAND). En: Wat LETS kan betekenen voor de buurt, welzijns- en gezondheidsorganisaties en gemeentelijk sociaal beleid door Loes van Zuijlen (LETs-kring "De Linde" Tilburg). (13:00-17:00 uur, Stationsstraat 39 te Tilburg, vooraanmelding verplicht)

Dinsdag 18 dec.: * Eerlijke kleding van Kuyichi, een kledinglijn uit Mexico: Informatieavond met Gudule Boland (Solidaridad) en César Trujillo (biologische katoencoöperatie Oro Blanco, Peru). Ze geven uitleg en beantwoorden vragen over de productie van eerlijke kleding. Kuyichi-producten zijn aanwezig. NB: 's Middags is er een programma in de stad. (20:00–22:00 uur, Stationsstraat 39 te Tilburg)

- **Programma 2002 - Filosofie Oost-West (FOW) - cursuslocatie:** alencentrum 'Vredenburg 19' te Utrecht. **Tijden:** op zaterdagen van 10.00 - 16.30 uur - **Kosten:** Jaarcursisten betalen € 245,-. De kosten bedragen €35,- per cursusdag. Voor wie dit financieel moeilijk haalbaar is, is vermindering mogelijk. - **Inschrijven:** Filosofie Oost-West, Knollenpad 25, 6533 BE Nijmegen. - **Inlichtingen:** Manda Plettenburg 070- 387 13 96 - **Website:** >www.filosofie-oostwest.nl< **E-mail:** >info@filosofie-oostwest.nl<

Zaterdag 19 januari 2002. Keuze uit:

1. Comparatieve filosofie (1); Inleiding van prof. dr. Ulrich Libbrecht
2. Westerse filosofie in de moderne tijd (1); Het einde van de westerse spirituele traditie en het begin van de moderniteit, Mevrouw prof. dr. LN. Bulhof
3. Islamitische filosofie en religie (1); Islamitische filosofie in de Middel-eeuwen, Abdulwahid van Bommel

4. Ontmoeting tussen wereldbeschouwingen, Dialoog of geweld, Over de moed te ontmoeten en de angst voor intimiteit, drs. Th.P.M. van Leeuwen

Zaterdag 9 februari 2002. Keuze uit:

1. Comparatieve filosofie (2); Toepassing van het model op het Oosterse denken, prof. dr. U. Libbrecht
2. Westerse filosofie in de 20e eeuw (3); Nietzsche, Bataille en het Franse differentiedenken in wisselwerking met het Zenboeddhisme, dr. H.A.F. Oosterling
3. Islamitische filosofie en religie (2); Hedendaagse islamitische filosofie, dr. M. van den Boom
4. Ontmoeting tussen wereldbeschouwingen, Mondiale humaniteit en respect voor de diversiteit van culturen en tradities: een opgave voor wereldburger-schap in de XXIe eeuw?, prof. dr. H. Manschot

Zaterdag 16 maart 2002 Keuze uit:

1. Indische filosofie (1); De Vedische periode, dr. B.M.J. Nagel
2. Westerse filosofie in de moderne tijd (2); Macht en onmacht van de rede: van Descartes tot Nietzsche, dr.) Bartels
3. Joodse mystiek, Beleving tussen traditie en vernieuwing, drs. J.H Laenen
4. Ontmoeting tussen wereldbeschouwingen, De Lotus en de Roos: harmonie of tegenspraak? dr. H.F. de Wit en Het verbod op afgoderij: bron, van humaniteit of bron van geweld? dr. M. Poorthuis

Zaterdag 20 april 2002. Keuze uit:

1. Spiritualiteit in het dagelijkse leven; De ontroering van het leven, prof. dr. M.A. Lathouwers
2. Indische filosofie (2); Boeddhisme in India, dr. B.M.J. Nagel
3. Antieke en Middeleeuwse filosofen; Weten door niet weten. De onkenbare god in platonisme en christendom, dr. B. Schomakers
4. Ontmoeting tussen wereldbeschouwingen, Religie tussen exclusiviteit en openheid; ontwikkelingen in Europa en Afrika. Mevrouw prof. dr. I.N. Bulhof en prof. dr. H. Kimmerle

Zaterdag 25 mei 2002. Keuze uit:

1. Spiritualiteit in het dagelijkse leven; De grote levensvragen bij de vorming van het christendom, A. Moerland
 2. Indische filosofie (3); Hindoeïsme, dr. B.M.J. Nagel
 3. Russische filosofie; Van overbodige naar ondergrondse held, mevrouw dr. M. van Goubergen
 4. Ontmoeting tussen wereldbeschouwingen,
 5. Sociaal psychologisch: verschil in gedrag en beleving, ir A. Ramsundersingh
- U vindt het volledige programma van de Woodbrookers, Filosofie Oost-West en Bureau (Ver?)antwoord naast de vele artikelen uit GAMMA van de afgelopen jaren, recensies en hele inhouden van boeken ook op onze eigen website: ><http://www.teilharddechardin.nl><